

HOW TO MAKE A VOICE AUDIBLE?
CONTINUITY AND CHANGE OF KURDISH CULTURE AND OF SOCIAL REALITY
IN POSTCOLONIAL PERSPECTIVES

FRITILLARIA KURDICA

BULLETIN OF KURDISH STUDIES

N° 15

12/2016

ISSN 2353-4052

INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES, JAGIELLONIAN UNIVERSITY
NATIONAL SCIENCE CENTRE
KRAKÓW, DECEMBER 2016

Fritillaria Kurdica.
Bulletin of Kurdish Studies.
No 15, 12.2016
ISSN 2353-4052

The e-zine is edited in the scope of the research project: *How to Make a Voice Audible? Continuity and Change of Kurdish Culture and of Social Reality in Postcolonial Perspectives* approved for financing by the decision number DEC-2012/05/E/HS2/03779 of The National Science Centre of Poland

Published by:

Section of Kurdish Studies,
Department of Iranian Studies
Institute of Oriental Studies
of Jagiellonian University
ul. Podwale 7, 31-118 Kraków

Editors:

dr Joanna Bocheńska (editor in chief):
joanna.bochenska@kurdishstudies.pl
dr Renata Kurpiewska-Korbut:
renata.kurpiewska-korbut@kurdishstudies.pl
dr Marcin Rzepka:
marcin.rzepka@kurdishstudies.pl
Krzysztof Lalik:
krzysztof.lalik@kurdishstudies.pl
Karol Kaczorowski:
karol.kaczorowski@kurdishstudies.pl

Translation of Mehmet Dicle's short stories:

Joanna Bocheńska

Proof-reading

Polish: Małgorzata Juda-Mieloch
English (article): PaperTrue

Layout, typesetting

Tomasz Mieloch

Kraków, December 2016

www.kurdishstudies.pl

W 15 numerze naszego czasopisma przedstawiamy twórczość Mehmeta Dicle, młodego kurdyjskiego pisarza pochodzącego z Kurdystanu północnego (Turcja) i obecnie mieszkającego w Stambule. Pierwszy zbiór opowiadań kurdyjskiego pisarza zatytułowany *Asûs* ukazał się w 2005. Po nim wyszły kolejne *Nara* (2010) i *Ta* (2013) przynosząc Dicle rozgłos i uznanie krytyków. Autorem polskiego tłumaczenia jego czterech opowiadań oraz wstępu w języku angielskim jest Joanna Bocheńska. Opowiadania pochodzą z trzech ww. kolekcji. Tłumaczenia dokonano z dialektu kurmandżi języka kurdyjskiego.

In the 15th issue of our bulletin we present the Polish translation of four short stories by Mehmet Dicle, the young Kurdish writer from Bakur (North Kurdistan/Turkey) currently living and working in Istanbul. The first collection of Dicle's short stories, entitled *Asûs* and written in the Kurmanji dialect of Kurdish language, was published in 2005 and was followed by *Nara* (2010) and *Ta* (2013). Despite their being small volumes, these three books established him as a leading figure among the younger generation of Kurdish writers from Bakur. The Polish translation of Dicle's works was done by Joanna Bocheńska, who is also the author of the English foreword.

Hejmara 15an ya kovara me berhemên Mehmet Dicleyî yên bi wergera polonî ya Joanna Bocheńskayê pêşkêşî xwendevanan dike. Mehmet Dicle li bakurê Kurdistanê hatiye dinyayê û niha li Stenbolê dijî. Pirtûka yekem ya kurteçirokên wî ya bi navê *Asûs* sala 2005 hat çapkirin. Piştî wê *Nara* (2010) û *Ta* (2013) jî derçûn û ji aliyê xwendvan û rexnegiran wek berhemên pir bedew û serkeftî hatin nixandin. Kovara me çar kurteçirokên wî yên: "Nara", "Du Kanî", "Kuça filan" û "Simîtfiroş" bi pêşgotina bi zimanê inglîzî ya Joanna Bocheńskayê pêşkêş dide.

Contents

Joanna Bocheńska

- 4 Mehmet Dicle and His Iridescent Images from Asûs

Mehmet Dicle

- 22 Nara (Nara)
- 41 Dwa źródła (Du Kanî)
- 47 Ulica chrześcijan (Kuça filan)
- 54 Sprzedawca obwarzanków (Simitfiroş)

Mehmet Dicle and His Iridescent Images from Asûs

In the new issue of our bulletin we present the Polish translation of four short stories by Mehmet Dicle, the young Kurdish writer from Bakur (North Kurdistan/Turkey) currently living and working in Istanbul.

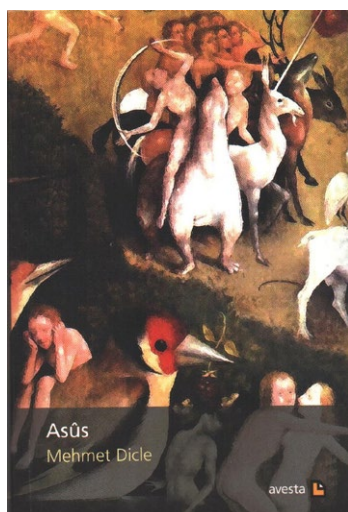
Mehmet Dicle was born in 1977 in the village of Çolaxa near Bismil and grew up in the town of Hezro located around 70 kilometers northeast of Diyarbakir. In the 1990s he moved to Istanbul to study geography. Since graduating from the university he has been working as a high school teacher.

Mehmet Dicle, Istanbul 2015,
photo by JB

Mehmet Dicle's interest in literature was influenced by a number of factors. During his studies, Dicle participated in the Kurdish cultural life of Istanbul. He read and discussed Kurdish and world literature among university friends, collaborated with Kurdish cultural journals (Jiyana Rewşen û Rewşennameye), publishing houses (Aram) and institutions (Enstitûya Kurdî ya Stenbolê) (Dicle, 2015a). However, first and foremost, his works bear the mark of his Hezro childhood experiences, listening to the stories told by his grandmother, the songs of the *denbêjs* (Dicle, 2014, 2015a, 2015b), and education in a mosque under the guidance of his father who was a mullah. *Nûbihara Biçûkan*, *Eqideya Îmanê* by Ehmede Xanî as well as *Mewlûd* by Mela Beteyî are among the first Kurdish classical texts he became familiar with (2015a).

The first collection of Dicle's short stories, entitled *Asûs* and written in the Kurmanji dialect of Kurdish language, was published by Tevn (2005) (second edition by Avesta in 2013), and was followed by *Nara* (2010) and *Ta* (2013). Despite their being small volumes, these three books established him as a leading figure among the younger generation of Kurdish writers from Bakur. When in July 2015 I was interviewing the editors of *Jehr* literary magazine representing authors born in the 1980s and the 1990s, I was told that Mehmet Dicle's short stories are for them one of the most fascinating literary experiences (personal communication, Batman, July 2015).

Dicle's success inevitably reminds us about the dilemmas raised in the Hesênê Metê's "Ês" (Pain, 1998) which tells the story of Darînê Daryo, "a protagonist of a short story which he had never managed to write himself" (2000: 11). Under pressure from his own kin to produce huge volumes of literary texts in order to prove the capabilities of modern Kurds and thus to save family (and national) honour, he failed to write. By resorting to irony, Metê supported the preponderance of quality over quantity in Kurdish literary production. He insisted that creating literature should be rooted in the inner aesthetical and ethical need to tell the story, rather than fulfilling external social or national expectations (Bocheńska, 2011, 327-337, 2014a, 49-50). More than that, Metê suggested that the shorter literary form is not less important than the novel, which was linked to the emergence of the Kurdish nation by Hashem Ahmedzadeh (2003) and subsequently gained some political resonance. The very positive reception of Mehmet Dicle's short stories proves that Darînê Daryo's failure led to success. However, there is more to be told about Dicle's accomplishment. Not only did he manage to entrench his writing in the psychological and philosophical reflection on an individual, but he also reached out to the societal and national dimension which he himself defines as "conveying the collective subconscious" (2014, 2015) and "saving the past from oblivion" (2014, 2015). According to Dicle, the Kurdish national identity is linked firmly to some cultural codes, social experiences and images hidden in the subconscious:

Ez heta neha li ser binhişiya kolektîf disekinîm ku ez bawerim tiştê me dike millet jî ew bi xwe ye; ango qodên çandî, ku di hundirê xwe de gelek tiştan dihewîne; ji vegotinê bigire hetanî refleksan, hetanî espiriyê, nêrîna estetikê, tolhildanê, evinê, kêfê û heta ku tu bixwazî êş e... Yanî di vê civakê de bi sedanê salan e, tişt qewimîbûn tevî ku gelekên wan hatibin jibîrkirin jî, dîsa di bin hişê me de, li ciyekî mane. Jixwe, min xwe wekî deyndarekî didît û ez hê jî dibînim ku, divêt min ev tişt, dibe ku mirov ruh jî bêje, jê re bikira edebiyat (2015a).

Until now I have been working on the collective subconscious because I believe that this is what makes us a nation. What I mean by it are the cultural codes, which consist of many elements; starting with narration and ending with reflections, witty sayings, aesthetical tastes, revenge, love, pleasure and pain. Although most things that for centuries happened to our society have been forgotten, but still they are hidden somewhere in a place, in our subconscious. I feel indebted to these experiences or “spirit”, as one may say, and I feel obliged to turn them into literature.

This is the definition of national identity that best fits Anthony Smith (1999) and Antonina Kłoskowska’s (1996) theoretical paradigm of nations and nationalism, which served as the theoretical framework for my book on Kurdish identity and literature (2011). It is also valuable to recall the dispute between Anthony Smith and Ernest Gellner regarding “navels of nations”. While Gellner (1983, 1995) suggested that nations are totally modern products and cannot have any “navels”, Smith (1999) contradicted him by referring to a kind of cultural and social compound constituting a prerequisite for a nation. Dicle’s works and his definition of national identity illustrate the applicability of Smith’s definition of nation, and prove the continuum of Kurdish culture. There are, however, no doubts that Dicle’s use of Kurdish cultural heritage represents a fully modern literary awareness which has gained maturity under the impact of contemporary factors, too. The inspiration from Latin American writers (G.G. Marquez, J. Rulfo, I. Alende, G. Amado, C. Fuentes) are one such example highlighted by the author himself (Dicle, 2014: 113).

The current issue of our bulletin presents four short stories selected from all the three abovementioned collections: “Simîtfroş” (The Simit Seller, 2013), “Nara” and “Kuça filan” (Nara and The Street of Christians, 2010) and “Du Kani” (Two

Springs, 2013)¹. They represent different examples of Dicle’s thematic repertoire, and at the same time bear the common features of his unique style. In the following paragraphs, I will expose some of its specifics.

THE IMAGINED COUNTRY OF ASÛS AND ITS TIMELESSNESS

Though the setting of a few short stories is Istanbul², most of the characters of Mehmet Dicle’s works live in an imagined country. However, it is not called Kurdistan, as one may expect but Asûs. What is Asûs? Why Asûs? – these are the questions that the writer has to answer most frequently in the interviews (Dicle, 2014: 109, 2015a, 2015b). In the short stories Asûs is referred to as a town, region, or country. Some of its features allow us to compare it with Hezro and its surroundings, but Asûs is certainly not the exact geographical location. We learn from the author that it is “an imagined space that can be everywhere and nowhere” (Dicle, 2014: 109, 2015a, 2015b). Moreover, its imagined features “push us toward the real” allowing many different people to identify with it (Dicle, 2014: 109, 2015b). Dicle also refers to Marquez’s *Macondo* and Faulkner’s *Yoknapatawpha and Jefferson* (2014: 109); but let us focus on Asûs’s Kurdish roots.

First of all, it would be useful to look up the dictionary for similar Kurdish words, because the array of their forms and meanings should draw our attention:

asûd (Tr. fail)³ – perpetrator, the acting person

asûde (Tr. asude, huzurlu, sakin) – calm, peaceful

asûg (Tr. ufuk) – horizon

asûk (Tr. çarşıdan alınan ihtiyaçlar) – shopping

asûn (Tr. konum) - location

(Farqînî, 1992: 58)

---

¹ Until now only a couple of Dicle’s works have been translated into other languages: one into Arabic, one into German and a few into Turkish. Only the Arabic and Turkish translations were published (Dicle, personal communication, 10.01.2017)

² Namely: “Hevî”, “Teveheyv”, “Simitfiroş” and “Kampûs”

³ Due to the fact that I follow Zana Farqini’s Kurdish-Turkish dictionary I provide the original Turkish translation in brackets

We can also add to this list a quite foreign but globally known name of the Asus company, which produces desktops, laptops and notebooks⁴. Needless to say, such a name today may easily be associated with the modern tool of a writer. This way Dicle's Asûs gains a wide range of regional and global connotations.

Furthermore, we should turn to Kurdish folklore and its geographical specific. As stressed by Hamelink and Bariş (Hamelink and Bariş, 2014, Hamelink, 2016), the Kurdish *dengbêjs* in their songs created a world that spoke of individual and social experience (2014: 35), and where “the geographic location of one's own living environment formed the central stage” (2014: 35). What is also important, in the songs Kurdish geography “does not take the shape of a larger Kurdistan as socio-political entity, but of smaller local structures that must have resonated with the *dengbêjs*' and their audiences' reality” (Hamelink; 2016: 114). Following these findings and Scott's theoretical framework, Hamelink and Bariş suggested (2014: 36) that the lack of a Kurdish state cannot be explained by a simple failure on the part of the Kurdish nobility. Quite the contrary: “the element of deliberate choice to avoid and evade the state is also involved” (2014: 36). However, we should not forget that what the *dengbêjs* sang about in their kilams was thus becoming the world of fiction rather than a certain political program. Therefore it should be discussed in terms of artistic work and not politics. Nevertheless, this characteristic seems very useful for the understanding of modern Kurdish literature, too. However, this time the avoidance of a modern state vocabulary (i. e. Kurdistan), rooted in the oral tradition, receives a new meaning. We may link it to the deliberate choice of avoiding the direct nationalistic lexicon and ideology, which is not helpful in producing high quality literature. As highlighted by Dicle, his aim was to universalize the landscape, to make it familiar to different readers (2014:109). Furthermore, being an outcome of an ethical and aesthetical consideration the imagination offered by literary narratives creates a distance from everyday reality. Therefore, the factual events and interrelations of people can be re-experienced in literature in a more reflective and critical way that can be compared to Paul Ricoeur's work about remembering (1995, 2004). Thus, as emphasized by Dicle, the imagined becomes more “real” (2014: 109) in a sense. This, in turn, can assist the Kurds in

---

⁴ This was the first association that a few Polish readers of my translations of Dicle's works had.

gaining a new insight into their collective memory or in actually building it (Çelik, Öpengin, 2016: 12). On the other hand, the universalization of experiences is also crucial for humanizing the Kurds all around the world, including Turkey. As suggested by social psychologists, exposing similarity and universal values can help to overcome the deliberate (Bandura, 2002:108) and subconscious forms of dehumanisation that occur among groups, and involve the denying of mental properties and uniquely human qualities (Demoulin, et. al., 2004, Leyens, et. al., 2007). Paradoxically, though being far from nationalistic lexicon, Dicle's works can become supportive of the Kurdish struggle for recognition. It is thanks to his outstanding literary skills that we get the deep insight into the iridescent landscape of Kurdish thoughts, feelings and interrelations, and are able to imagine and even identify with the inhabitants of Asûs. This in turn results in the humanisation of the Kurds, which can foster the expected recognition.

However, it must be stressed that the fictitious country is not alien to contemporary Kurdish literature. I wish to recall some other examples, which though not equal in meaning and context with Asûs had also the aim of universalizing the Kurdish experiences. First of all, we should recall Mehmed Uzun's *Land of Mountain* and *Big Country* from *Ronî Mîna Evîne, Tarî Mîna Mirinê* (Light Like Love Dark Like Death, 2002). Uzun's allusiveness went far beyond avoiding Turkish censorship. This way he wanted to refer to the drama of conflict in a broader sense, by escaping the limits of only Kurdish-Turkish reality. In Hesênê Metê's *Gotinên gunehkar* (Sinful words) we are guided into a town of E, which may of course be linked to the writer's place of birth (Erxanî), but the possible associations are not confined to it. Finally, we should mention Seyit Alp's novel entitled *Şawk* (Light, written in Turkish language) and his characters who are called *Araratlı* (from Ararat) in the novel. While it is obvious that their origin is the region of Agrî (Ağrı in Turkish), the use of the name *Ararat* instead of the Turkish Ağrı dağ or Kurdish çiya Agrî adds broader connotations to Alp's novel. The fictitious locations are also present in the works of the Kurdish Sorani novelist Baxtiyar Elî (Ahmedzadeh; 2011).

Besides the blurred geographical borders of Asûs, the timeline in Dicle's works is also undefined and thus creates a space of universal and maybe even mystical characteristics. In other words, we cannot point out any exact period of time in

Dicle's stories. Even though "Nara", thanks to some historical details (prince and castle), does guide us into the remote Kurdish past, its chronological framework is deliberately disrupted by some contemporary interjections. We learn about four countries that hunt for one of the characters called Kejo (p. 21). This inevitably suggests that we are dealing with 20th century Kurdish history. Moreover, the genocide of Armenians (1915) is mentioned throughout the story as a quite distant historical event. We learn that the main protagonist Nara was a daughter of Armenians raised by the Kurds (*bavfileh*), and that her ancestors belonged to "those saved from the massacre" (p. 19). Moreover, we are told about Ebel's grave and legends which were told about him by the storytellers. Ebel was "the brave Christian" (p. 25) who did not give up to "the butchers from Diyarbakir" (p. 25) but managed to escape and hide himself in the mountains. Finally, the image of Nara in Arif's memory is compared to "the picture taken during the bad weather" (p. 33) which also evokes quite contemporary connotations of available cameras. Dicle thus avoids being limited to the historical context and updates the past, quite like the *dengbêjs'* practice, which was discussed by Mehmed Uzun in his essays entitled *Dengbêjlerim* (My Dengbêjs, Uzun, 2001, Bocheńska, 2011: 262).

In Kurdish classics, for instance in the *Mam and Zin* (1695) by Ehmede Xanî, timelessness, which was mentioned in the beginning and concluding parts of the work, constituted the eternal space of God's domain. A man could borrow from there her or his mystical charisma that was helpful in distancing oneself from everyday life and entering the mystical path, *tariqa*, leading to God. Both Xanî's protagonists Mem and Zin followed this path, but at the same time their mystical skills prompted the ethical engagement in life which was shaped by an idea of the loving and forgiving God and human (Bocheńska, 2011: 113-159, 2016). This is why Dicle's timelessness should be seen as rooted in the Kurdish oral and classical tradition. However, it was not alien to the author's immediate predecessors, either. In his novel *Hawara Dicleyê* (The Call of the Tigris River, 2001, 2003) Mehmed Uzun, inspired by the Yezidi religious texts, created both historical (linear) and mystical (repetitive)

time. The first was expressed in the language of prose, the latter in the lyrical pieces intertwining with the main prosaic corpus of the novel (Bocheńska, 2014b: 141-145).

Taking the abovementioned into account I argue that neither *Asûs* nor the timelessness constitute the unique features of Mehmet Dicle's brilliant literary style. There is something else that deserves attention.

IRIDESCENT IMAGES AND MORAL IMAGINATION

To my mind, the most distinctive characteristic of Dicle's style is the wide array of words and images that he links and confronts throughout the stories, evoking surprising and deeply moving associations. Juxtaposing the different, seemingly irrelevant motives, the lack of logic and entailment were the features of the Kurdish traditional lyric. Their purpose was to create the emotional landscape of the personae (Bocheńska, 2011: 63-64). Omer Faruk Baran concludes that what Dicle's short stories offer is not the *serpêhatî* (adventures) but the *dil-pêhatî* (adventures of the heart) (2011). However, taking into account that the word *serpehatî* contains another word which is *ser* (head, mind), I would argue that Dicle's stories are great adventures of the mind as well.

Furthermore, it is not only the semantic but also the sonic dimension of words which adds to the construction of Dicle's literary world. When in "Nara" we are told about the *dengbêj* Arif's talent (p. 21), we can hear the whole symphony of the onomatopoeic vocabulary. This, as we know, is more typical of poetry than prose, but in case of Kurdish literature it may be also considered an inspiration taken from the *dengbêjs*, who worked with voice and sound, and not only with the meaning of words. It would be suitable to compare this feature of Dicle's style with the works of the Polish poet Krzysztof Kamil Baczyński (1921-1944) who was killed during the Warsaw uprising. He also was very sensitive to the sonic dimension of the Polish language. However, what is most important, the aim of Dicle's literary efforts lies far beyond simple aestheticization. Following Martha Nussbaum's (1990) grasp of literature, I suggest that Dicle's skills provide us with

a very interesting moral and philosophical consideration which bridges the traditional and modern worlds in a revelatory way.

In the short story entitled “Kuça filan” (The street of Christians⁵) Dicle intertwines many images and topics. First of all, we may interpret this story in a biographical context and point out the writer’s wish to settle accounts with childhood fears, of which his father-mullah was an inseparable part. Moreover, the short story exposes the unquestionable cruelty of a small boy who, having been forced to abandon his childish toys and study in the mosque, derives more and more pleasure from the “bloody games” (p.79). Along with other children he tortures and kills animals, refining his malevolent skills. More than that, we deal with the repressed memory of Asûs inhabitants who avoid remembering the Armenians’ tragedy. Dicle exposes and discusses the Kurdish responsibility for what happens to the Armenians (p. 80)⁶. The bones of Armenians come up every spring along

⁵ The Kurdish word *kuçe* can be translated as *wynd* or *backstreet* too.

⁶ It should be stressed that Mehmet Dicle is not the first Kurdish writer who speaks about the genocide of Armenians. This topic was probably first referred to by Yaşar Kemal who was Kurdish born author writing in Turkish language (Rohat, 1992: 42-43). As stressed by Çelik and Öpengin (2016: 5), the events and consequences of the 1915 started to be more widely discussed in Kurdish literature in recent decades. It was made possible due to the growing interest in exploring the repressed memory of 1915 visible in Turkey in the first decade of 21 century (p.4). Çelik and Öpengin pointed out eight novels: *Kilama Pepûgî* (2000) by Deniz Gündüz written in Zazaki dialect, Mehdi Zana’s *Ah Dayê* (O Mom!, 2005), Sabri Akbel’s *Evîna Pinhan* (Hidden Love, 2006), Hesenê Metê’s *Gotinên gunehkar* (Sinful words, 2007), Yaqob Tîlermenî’s *Bavfileh* (Proselyte, 2009), Îrfan Amîda’s *Pêşangeha Sûretan* (Exhibition of Faces, 2011), Eyub Guven’s *Guhar* (Earring, 2011), Mehmet Deviren’s *Kortika Filehan* (The Well of Christians, 2013), and five short story collections: Ferat Dilgeş’s *Dilşa* (2003), Amed Çeko Jiyan’s *Varjated* (2010), M Elî Kut’s *Mehkûm* (Convict, 2002), Umer Farûq Ersoz’s *Berenge* (2013), Mehmet Dicle’s *Ta* (2013). Also *Nara* by Mehmed Dicle and *Îdam* (2003) by Ruşen Arslan should also be mentioned though the second collection was written in Turkish. Özlem Belçim Galip (2016: 6) highlighted that the Kurdish intellectuals and politicians started to condemn the genocide of 1915 since the 1980s and 1990s. In 1982 the official newspaper of the PKK (*Serxwebûn*) called the events of 1915 the genocide and asserted the responsibility of the Young Turk regime (p. 8). In recent years the important initiatives to confront the traumatic past by the local Kurdish governments have been undertaken (Çelik and Öpengin, 2016: 12, Belçim-Galip, 2016: 10). Çelik and Öpengin highlighted (2016: 13) that: “ the capacity of Kurdish literature to affect or refigure the prevailing collective memory, (...), lies in perceiving and representing the state violence against the Armenians and the Kurds as continuous, or at least as located within a continuous tradition. The association of victimhood developed through this very relation of continuity, by making a new

with the overflow of water. And though we are told about the Turkish army which is waiting in the background, hunting for those hidden in the mountains and “howling like wolves during the winter nights” (p. 78), Dicle does not end up blaming the Turks for all that happened. Kurdish children make flour from Armenian bones, and those who leave the mosque lower their eyes and say nothing to stop them. The past is suppressed and suffocated, which adds to the cruelty of Asûs. One day Asûs inhabitants change into swallows and the boy becomes obsessed with killing all the swallows’ chicks “to prevent their grandchildren from playing with human bones” (p. 81). But in the end of the short story we are confronted with one very particular image, which shocks and delights us, at the same time bringing moral awareness and hope for the future. On his way to the mosque, depressed by the fact that his friend was bitten by the snake, the boy kills a white kitten: “the snow-white ball looked as if it had fallen into the bowl of dims”⁷:

Min kevir firand ciyê ku deng jê hat, bi çavtarîtiya nêçirvanekî.

Awirên min beriya kevirê gihîştin ciyê ku deng jê hat û hîn kevirê min li hewa, ez poşmam bûm. Pisikeke piçûk. Spî. Gulfîtka berfê. Min xwest kevirê min sar bibe, bikevê erdê, an vegere, bişikîne sere min.

Derba min qet li tewşê nedîçû. Min jî wiha nav dabû di nav hevalên xwe de. Dîsa li tewşê neçû. Çokên min di bin min ve bûn, wekî ku yek ji paş ve li çalika her duyan bixe. Têjika piçûk. Çilspî. Gilofîtika berfê, wekî ku bikeve nav tasa dimsê. Sor bû. Diperpitî. Dilê min xeliya. (p. 82)

The moment of killing the kitten shocks us not just because of the cruelty of the small boy, but rather thanks to the perversity of the description, which is very beautiful. First of all, we are reminded about the beauty of evil which keeps fascinating us and therefore, most probably, constitutes an incurable human propensity. However, if we read this piece carefully we will realise that this is not the case. The innocence is still present, so perhaps all is not lost. Although the boy wanted

---

generation of Kurds sympathetic towards the sorrows of the Armenian people, enables the re-activation of genocide memory among the Kurds. However, (...), the Kurds’ commensurating their own plight with the Armenian genocide bears the risk of instrumentalizing this memory.”

⁷ Dims is the red colour molasses-like syrup from grapes.

to kill, which is why he picked up and threw the stone, he didn't see the beauty of the kitten. And when he realized it, he did repent. The feeling of guilt made him abandon the place, the Quran (which "landed in the puddle on the Christian street", p. 83) and finally caused his illness.

The piece quoted above contains many images which intertwine: we see the boy picking up the stone, the stone in the air before it will hit its goal, the kitten, the ball of snow, the bowl with grape syrup, the red colour, the white colour, the stick hitting the boy's knees, the trembling of the kitten's body. We are also informed that all this happened on the Christian street where the boy wanted to play with the (Armenian) bones but didn't find any. And this is where his Quran fell into the puddle. Moreover, after killing the kitten, the boy's repentance and illness bring some changes into his and his family's life. For the first time he realizes that he misses his father's warmth and that he wishes to hug him. The father, also "for the first time" listens to his wife's words and does not lambast the boy. The boy abandons his education in the mosque and his father does not prevent him from doing so (pp. 83-84).

Therefore, the episode must be interpreted in a broader sense as bringing together all the plot lines mentioned in the story. It inevitably alludes to the Armenian genocide, raising the hope that recalling the beauty of the Armenians and their culture can be helpful in realizing the guilt and evoking repentance. But something still remains to be hidden in the sequence of images of a boy, his stone-like cruelty and the beauty of the kitten. Isn't it that the human propensity for evil can be reduced when we manage to react to the beauty of the other, be it a human or an animal? The kitten's beauty in a way "humanizes" the animal in the eyes of the boy and therefore makes it more difficult to kill it. But we still need to ask why it happened only then and not earlier, and thus what are the prerequisites for one to see the beauty and value of the other. Perhaps it was the boy's poignant feeling of loneliness on his way to the mosque and maybe his friend's fatal illness that made him more aware of the loss and suffering? Or perhaps it was the charm of the shaded street itself? Despite all the doubts and dark experiences of the 20th and 21st centuries, Mehmet Dicle's short story reveals the power of beauty. It is thanks to our ability to recognise the beauty of the other that any kind of mistreatment becomes inadequate and horrifying. Also in "Nara" it is Arif's talent for creating and

singing which causes his beloved wife Nara and Kejo, the highwayman, to fall in love with each other. As a result, Kejo abducts Nara, and Arif cuts his own tongue in order not to be able to sing again. This time the beautiful words turn out to have unforeseen and dangerous consequences.

HUMANIZING THE ENEMY

The power of literary humanization is especially visible in the short story entitled “Du Kanî” (Two Springs), where a Kurdish guerrilla and a Turkish soldier are bound to kill each other. However, before it will take place the reader is invited to listen to the two parallel first person narrative modes which guide us into the inner world of the Kurdish guerrilla and the Turkish soldier. Their situation is not comparable. While the guerrilla is alone, the whole army stands behind the soldier. Furthermore, it is not the soldier’s but the guerrilla’s dead body that is defiled by the army. Nevertheless, both men share a similar emotional characteristic, life experiences and finally the honourable name of *şehid* (martyr) bestowed upon them by their compatriots.

It is important to stress that although the Kurdish-Turkish war is a frequent topic in Kurdish literature, the detailed portrait of a Turkish soldier that would consist of his thoughts and emotions is a random phenomenon. This way Mehmet Dicle creates the imaginary reconciliation which is needed so much to support the Kurdish-Turkish process of peace. Let us hope that in spite of the reignited conflict and violence the narrative of reconciliation can find its way into the societies of Turkey and Kurdistan.

THE INDEPENDENT IMAGES

Discussing Dicle's iridescent images, we should pay attention to the fascinating independence of many of them. It is as if they were existing somewhere else and were only invited by the author to join the story for a while. In other words, they are not subject to the writer or his story but are as if offered a role in a play. When in "Nara" Dicle talks about the prince's curiosity and worries, we are shown the foxes in his head. They are nervous and start to bite each other. They play a role and the writer zooms in and out on them with respect. It becomes cinema, not only literature. Therefore, it is justified to compare Dicle's "Nara" with the famous film *Colour of Pomegranate* (1969) by the Soviet director of Armenian descent Sergiey Paradjanov. Both works share a similar sensitivity for colours and sounds, both are equipped with the elements of literary, theatrical and cinematic narration.

The independence of Dicle's images can be also linked to the art of storytelling. It was not only the feature of Kurdish folklore that the storytellers used to remember and combine the sequences of text and not necessarily the whole stories. The various segments of the text and expressions were to some extent interchangeable, and might have been used in different stories. This made memorizing and applying them easier (Lord, 2010: 40). Dicle seems to use the same technique, but in a modern writing. The same piece of fabric happens to be used for the curtain ("Nara", p. 23) and to cover the trolley belonging to the *simit* seller ("Simitfiroş", p. 94). It is sewed from the old dress of a woman. This recurring image merges the stories from different collections and touches the most intimate of the writer's inspirations.

BRIDGING THE TRADITIONAL AND THE MODERN ETHICAL AWARENESS

As mentioned above, Dicle created a moral awareness for the boy, who suddenly regretted what he had done to the kitten. Dicle's *Asûs* is not a place where sensitivity to the sufferings of others is absent. The boy suffers because of the kitten. Nara is suffering when she chooses to abandon her husband and escapes with the

highwayman. She loves both. However, in Asûs the norms and codes are strictly delineated. Honour, courage and faithfulness (chastity in case of woman) are what count. Asûs dwellers respect Ebel because he was known as a “courageous Christian”, but they make flour from the bones of other Armenians. The code of honour of the traditional society has its rules that one has to follow. However, the life of a human is not yet recognised as having value. There is as yet no such norm in Asûs, which is subjected to the violence of the colonizers. This recognition emerges in our eyes, and we can follow this process with the help of Dicle’s perception and reflection.

In her *Inventing Human Rights*, Lynn Hunt argued that the recognition of the value of human life was painful and gradual in Europe. There was a time when it didn’t exist as a norm and the modern literary narratives stimulated such moral transformation on the social level (2007: 35-69). Dicle’s short stories often contain a voice, an image, or the sequence of both, that distance us from the world of traditional values. However, Dicle does not force his characters to change. He is neither the prophet nor the colonial conqueror who establish the rightful path to be followed by others. The author is wide-eyed, keeps asking questions and whispers from time to time that there is probably another way to see things. In the “Kuça filan” he offers us the image of the boy killing the kitten and his subsequent repentance. In “Nara” we encounter a simple sentence informing us that “women have many hearts”(p. 26). It does not sound like an accusation, but rather as the ascertainment of the fact, that until now used to be the privilege only for men including the prophet Muhammad. In the “Du Kanî” there are the two parallel voices of the Kurdish guerrilla and the Turkish soldier that make us see things otherwise. At the same time, however, the writer is keenly aware that there is nothing so precious in the modern world that warrants being in a hurry for. A stable present and future cannot be established without a thorough scrutiny of the past, which should be reappraised and saved from oblivion.

In the end, I would like to express some of my joys and anxieties linked with the Polish translation of Mehmet Dicle’s short stories. Though I feel very happy offering the Polish reader the opportunity for a new literary journey, I am quite aware that Dicle’s works are difficult to translate. I would be wary, therefore, of claiming to have been successful in accomplishing this task. Secondly, and this is

the reason for this introduction being written in English, Polish is not the language that can help Dicle's works be read and recognised globally. Isn't the scarcity of Kurdish literature on the international book market an astounding failure of the so-called "advanced and civilized world"? How is it possible that we manage to launch technologically advanced wars, but cannot produce translations of modern Kurdish literature? I do not address this question to the Kurds. I don't regard this as only their responsibility. But let's be hopeful, rather than judgemental. Dear reader, I am convinced that Mehmet Dicle's literary world alone is reason enough for you to learn Kurdish. Do not postpone it!

Acknowledgments: First of all I wish to thank Mehmet Dicle for his patience and goodwill in answering my endless questions while preparing this issue. Furthermore, I owe a debt of gratitude to Fehriye Adsay, editor-in-chief of the *Zarema* cultural magazine (Diyarbakir), for recommending to me Dicle's short stories and then for putting me in touch with the writer. Finally, I wish to thank all my dear Kurdish facebook friends for answering my call and providing me with many interesting links and materials needed to complete this article.

References

- Ahmedzadeh, H. (2003), *Nation and Novel. A Study of Persian and Kurdish Narrative Discourse*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Ahmedzadeh, H. (2011), Magic Realism in the Novels of a Kurdish Writer. Bakhtiyar Ali, *Middle Eastern Literatures: incorporating Edebiyat*, 14:3, 287-299
- Alp, S. (?), *Şawk*, Istanbul: Doz
- Arslan, R. (2003), *İdam*, İstanbul: Doz
- Bandura, A. (2002), Selective Moral Disengagement in the Exercise of Moral Agency, *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119.
- Baran O.F. (?), Naraya Dicle, http://www.avestakitap.com/urun_320_Avesta_Nara.html (02.01.2017), first published in *Pêngav* 2011, 4, 24-26.
- Belçim-Galip, Ö. (2016), The Politics of Remembering: Representation of the Armenian Genocide in Kurdish Novels, *Holocaust and Genocide Studies*, 30(3), 1-30
- Bocheńska, J. (2011), *Między ciemnością i światłem. O kurdyjskiej tożsamości i literaturze*, Kraków: Księgarnia Akademicka
- Bocheńska, J. (2014a), Kurdish Contemporary Literature in Search for Ordo Amoris. Some Reflections on the Continuity of the Kurdish Literary Tradition and Ethics, *Nûbihar Akademî. Journal of Kurdish Studies*, 35-54
- Bocheńska, J. (2014b) *Following The Snake. Yezidi Inspirations in Contemporary Kurdish Literature*, [Electronic Version], *Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies* no. 3,4, 122-152
- Bocheńska, J. (2016), Ehmede Khani's Hymn to Forgiveness. Salvation of Satan in The Kurdish Classical Poem Mem and Zin, [Electronic Version], *Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies* no. 13-14, 35-68
- Çelik, A., Öpengin. E. (2016), The Armenian Genocide in the Kurdish Novel: Restructuring Identity Through Collective Memory [Electronic Version], *European Journal of Turkish Studies*, Stand-alone articles, <https://ejts.revues.org/5291>

- Demoulin, S., Leyens J-P., Paladino M-P., Rodriguez-Torres, R., Rodriguez-Perez, A., Dovidio, J.F. (2004), Dimensions of “uniquely and “non-uniquely” human emotions. *Cognition and Emotion*, 18(1), 71-96
- Leyens, J-Ph., Demoulin, S., Vaes, J., Gaunt, R., Paladino, M. P. (2007). Infra-humanization: The wall of group differences. *Social Issues and Policy Review* 1(1), pp. 139-172
- Dicle, M. (2010), Nara, Istanbul: Avesta
- Dicle, M (2013), Ta, Istanbul: Avesta
- Dicle, M (2013), Asûs, Istanbul: Avesta
- Dicle, M. (2014), Jibîrkin Mirin Bi Xwe Ye, interview with the writer by Mihemed Şarman and Fexriya Adsay, Zarema, no. 1, 109-114
- Dicle, M (2015a), “Nûserekî Qewîn: Mehmet Dicle”, interview with the writer by Çetoyê Zêdo, <https://cetoyezedo.blogspot.de/2015/10/nusereki-qewin-mehmet-dicle.html> (02.01.2017), first published in Tîroj no. 76 (2015), 27-78
- Dicle, M. (2015b), interview with the writer by Özlem Taş in the Daxwend program of TRT Kurdî, <https://www.youtube.com/watch?v=tNI-NMpVleg&app=desktop> broadcasted 04.05.2015, (02.01.2017)
- Farqînî, Z. (1992), *Ferhenga Kurdî-Tirkî*, Istanbul: Enstituya Kurdî
- Gellner, E. (2008), *Nations and Nationalism*, Ithaca, New York: Cornell University Press
- Gellner, E. (1995), “Do nations have navels?” The Warwick Debates, <http://www.lse.ac.uk/researchAndExpertise/units/gellner/Warwick2.html> (02.01.2017)
- Hamelink, W. (2016), *The Sung Home. Narrative, Morality and The Kurdish Nation*, Leiden, Boston: Brill
- Hamelink, W., Barış, H. (2014), Dengbêjs on Borderlands: Borders and The State as Seen Through the Eyes of Kurdish Singer-Poets, *The International Journal of Kurdish Studies* 2(1)
- Kłoskowska, A (1998), *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa: Wydawnictwo PWN

- Lord, A. B. (2010), O formule, *Literatura ustna*, Czaplinski P. (ed.), Gdańsk: 2010, translated by Wiesław Krajka
- Metê, H. (2000), *Epilog*, Istanbul: Avesta
- Metê, H. (2008), *Gotinên gunehkar*, Stockholm: Weşanên Apec
- Nussbaum, M. C. (1990), *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*, New York Oxford: Oxford University Press
- Paradjanov S. (1969), *The Colours of Pomgranate (Sayat Nova)*, USSR <https://www.youtube.com/watch?v=gdzIVpJnfdk> (02.01.2017)
- Ricoeur, P. (1995). Pamięć-zapomnienie-historia. In: K. Michalski (ed.) *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków: Znak, (trans. by Jacek Migasiński)
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting*. Chicago, London: The University of Chicago Press, (trans. by Kathleen Blamey and David Pellauer)
- Rohat (1992), *Yaşar Kemal'in Yapıtlarında Kürt Gerçeği*, Istanbul: Fırat Yayınları
- Smith, A (1999), *The Ethnic Origins of Nations*, Massachusetts: Blackwell Publishers
- Uzun, M. (2001, 2003), *Hawara Dicleyê I,II*, Istanbul: Avesta
- Uzun, M. (2000), *Denbêjlerim*, Istanbul: Gendaş Kültür
- Uzun, M. (2002). *Ronî Mîna Evînê Tarî Mîna Mirinê*. Istanbul: Avesta

Nara

Pamięci Şakiro¹

Nara była córką chrześcijanina². Miała zaledwie siedemnaście lat, kiedy po raz pierwszy usłyszała głos dengbeża³ Arifa. A kiedy go usłyszała, głos wykiełkował w jej sercu i Arif czterdzieści cztery razy zjawiał się w jej snach. W czterdziestu czterech różnych snach rozplatały się jej czterdzieści cztery warkocze, a czterdziesty czwarty sen przynosił przebudzenie.

Później zobaczyła twarz Arifa, niepodobną do żadnej twarzy z czterdziestu czterech snów. Arif był wysoki, barczysty, o długich męskich rękach.

Po dwóch miesiącach, od kiedy również Arif zwrócił na nią uwagę, Nara została panną młodą i przeprowadziła się do zamku⁴ Chelil Bega. Arif piastował tam funkcję nadwornego pieśniarza, należąca do jego rodziny od pokoleń.

Nara też była piękna zakazaną urodą córki chrześcijanina. Swoje czterdzieści cztery warkocze odziedziczyła po kądzieli. Niczym pełnokrwista klacz o długich, smukłych nogach, lśniącym grzbiecie, szerokim zadzie, małych piersiach i długiej szyi. Przodkowie Nary pochodzili z garstki ocalałych Ormian. W jej żyłach płynęła i wrzała krew, której nie zdążono przelać.

---

¹ Şakiro (? -1996) – znany kurdyjski pieśniarz, wykonawca tradycyjnej muzyki. Pochodził z wioski Navik okręgu Agri (tur. Ağrı), znany jako Şakiro, Şakirê Qereyaziyê. Mieszkał w Adanie, Muşu, Qereyazi (okręg Erzurum) i Izmirze. Z racji wybitnego głosu i wykonywania znanych pieśni nazywano go şahê dengbêjan (król dengbeży/ śpiewaków).

² W oryginale użyte jest słowo bavfileh – dosłownie „chrześcijańskiego ojca”, którym Kurdowie określali ormiańskie dzieci ocalałe z ludobójstwa 1915 i wychowane w kurdyjskich rodzinach.

³ Dengbeż (kurd.) – tradycyjny wykonawca pieśni.

⁴ Użyte w oryginale słowo qesr oznacza zamek, pałac lub dwór. Żadne jednak z tych słów nie oddaje wiernie obrazu qesr w kurdyjskim kontekście. Ze względu na specyfikę opowiadania zdecydowałam się na wymienne użycie w polskim tekście słów „zamek” i „dwór”.

Arif budził się każdego ranka przed wschodem słońca i słuchał słowików ukrytych w fałdach góry Dikan⁵. Tak tworzył swoje makamy⁶. W pochwałach kobiet z jego pieśni pobrzmiewała uroda Nary, śpiewał o ukochanej, wywołując rumieniec na jej twarzy.

W wieku dwudziestu czterech lat jego imię było już znane we wszystkich miastach kraju⁷. Jego pieśni gościły wśród zatłoczonych zgromadzeń oraz w namiotach wielkich rodów. Podczas głuchych zimowych nocy grzały się u boku psów żebraków. Studziły pot w cieniu meczetów. Na polach wpadały w ucho żniwiarzy schylonych pod sierpniowym słońcem. Tchórzliwym mężom dodawały pewności siebie, wzbudzając namiętność, stawały się odwagą, brały odwet.

Chelil Beg brał go zawsze ze sobą, kiedy wybierał się w gości. Tam porzucił go pomiędzy roslymi dengbeżami noszącymi wąsy tak okazałe, że nie dałby im rady nawet miecz. Ale Arif był myślami w zamku. Nara nie zniknęła sprzed jego oczu. Śpiewał pieśń o Gazeli:

Włosy czarne, długie, nieprzebyty mrok nocy

Zwodzą dzielnych i mężnych.

Para zielonych oczu niczym tafle wody w omszałych obręczach studni.

Ci, którzy się w nich przejrzą,

Tracą świadomość i rozum.

Powiew z twojej piersi, o smukła, bystrooka Pani,

Jest rajską bryzą poranka.

Kiedy Arif myślał o Narze, dengbeże jeden po drugim odpadali z wyścigu. Wieść o tym, że Arif puścił wodze i rozpedził konie, mknęła na gniadym wierzchowcu. Ukwiecone pieśniami marzenia gromadziły się pod sufitem niczym różowy obłok.

Natomiast Nara była stęskniona za jego wąsami, które nabłyszczał sokiem orzecha. Kiedy dotykał nimi jej najbardziej intymnych miejsc, piękne ciało drżało, pokrywając się potem niczym topniejąca i rozplywająca się kulka śniegu.

---

⁵ Góra Dikan (dosłownie: Góra Kogutów) znajduje się w regionie miasteczka Hezro (albo Hazro w tureckim zapisie) leżącego na północny wschód od miasta Diyarbakir.

⁶ Makam – bliskowschodni wzorzec melodyczny ze skalą wykorzystującą ćwierćtony, intonację i modulację. Istnieje wiele jego odmian w muzyce kurdyjskiej, arabskiej, perskiej, tureckiej i wielu innych.

⁷ Chodzi tu o Asûs – fikcyjną przestrzeń stanowiącą tło wydarzeń opowiadań Mehmeta Dicle.

Miesiące przechodziły w lata, a oni wciąż nie byli sobą nasyceni.

Arif przywoził nowe pieśni z każdej wyprawy, na którą wybierał się z Chalilem Begiem. Wystarczyło że raz ich posłuchał. Układał też nowe pieśni. Oprócz słowików także deszcz dźwięczał w jego makamach. Wiatr wschodni i wiatr zachodni. Kiedy śpiewał o wojnach, jego głos zamieniał się w luty wicher, który dmąc od Diyartopanu⁸, zamrażał wilki. Przecinał drogi karawanom przemytników. Kiedy w jego pieśniach zabójcy i siekacze głów zakładali na ramię długie lufy karabinów i pochowani w zasadzkach nie dawali wytchnienia przeciwnikom, on w swoich makamach przez trzy dni i trzy noce oddawał głos świszczącym wystrzałom. Mówiono, że pękały jeden po drugim niczym pestki na rozgrzanej płycie paleniska. W sali gościnnej mira⁹ rozlegał się świst kul, szczęk mieczy, parskanie koni, jęk dzielnych mężów wydobywający się ze zdławionych piersi. Zbrodnia wrzała w żyłach słuchaczy. Na pniu topoli pojawiał się naciek, strużka niczym mleko z sutka karmiącej kobiety. Stawała się większa, nagle przechodziła w powódź, zalewając las.

Nara wychodziła z siebie, słuchając głosu Arifa, głosu dobiegającego z książęcej sali gościnnej. Jak zresztą wszystkie inne kobiety i dziewczęta z okolicy. Rzęsy zaciskały się, a spod nich wypływały łzy wielkości pięści. Kiedy w jej ucho wpadały dźwięki pieśni Gazela, ogień obejmował ją od cebulek włosów aż po fałdy spódnicy. Miała na sobie złotą czapczkę i srebrny pas tnący połyskliwą talię, oczy stawały się omszałe od łez, a piersi potniały od pocałunków.

Na podwórzu¹⁰ domu księcia padał śnieg, w środku gęstniała cizba. Narę tkwiącą w małym pomieszczeniu w kącie podwórza ogarniał wstyd. Czerwieniła się niczym nabrzmiały dojrzalością granat. Śnieg ustawał, w jego miejsce padały pestki granatu, aż do chwili kiedy wstyd się rozwiewał.

---

⁸ Kurd. Diyartopan – nazwa wzniesienia oznaczającego „widać armaty”, stąd bowiem państwo (osmańskie bądź tureckie) zwykło było bombardować swoich kurdyjskich obywateli.

⁹ Mir (kurd.) – książę, emir.

¹⁰ Podwórze w kurdyjskim domu tradycyjnie jest otoczone przez budynki, a pomieszczenia otwierają się do jego środka.

Zaś wygnaniec Kežo zapytywał lufy karabinu, którego nawet w obecności mirów i begów¹¹ nie odstawiał na bok i trzymał na swoich kolanach, czy jest na świecie taka kobieta.

Gniazdo słowika pośród dwóch warg.

Kežo wyruszył w góry w wieku siedemnastu lat ścigany przez trzy rody i cztery państwa. Z jedną nogą na linii granicy, a drugą zaraz poniżej. Kiedy zabito jego ojca i dwóch stryjów, on też zabił czterech braci i dwóch kuzynów z domu Mihów. Potem góry. Przyjaźń książąt. Wrogość begów była jego nieodłączną towarzyszką. Jeszcze rok wcześniej w wąwozie Qulp zrzucił z siodła funkcjonariusza policji, pozbawiając konia jeźdźca, a żonę czyniąc wdową. Raz na kilka miesięcy Chelil Beg posyłał po niego.

Kežo zjawiał się nie wtedy, kiedy mir zapragnął, ale według własnego upodobania. Czasem pojawiał się w środku nocy. Przychodził w czasie kolacji albo rama-danowego śniadania¹². Za każdym razem odchodził wraz z porannym azanem¹³. Wiedział, że w górach ścigany nie wpadnie w zasadzkę. Starszyzna zajmująca dwory i zajazdy odwieszała karabiny, ich głowy kłoniły się nad talerzami. Ale mir i ścigany Kežo nie mogli bez siebie żyć. Wzajemnie dodawali sobie animuszu i rozślawiali się tak, że ich imiona dosięgały skrajów niebios.

Jakąż to piękną wieść śpiewał Arif! Czy naprawdę jest na świecie taka kobieta? Niewiele brakowało, a Kežo zapytałby o to Arifa. Karabin na jego kolanach najwidoczniej nic o tym nie wiedział.

Zaśpiewawszy pieśń o Gazeli, Arif wypił szербet. Nara leżała pod kołdrą i pod zamkniętymi powiekami oddawała się snom i marzeniom. Na podwórzu padał śnieg. Z wnętrza dobiegało pobrzękiwanie filiżanek do kawy. Kežo wciąż myślał o bohaterce pieśni.

„Przypuśćmy, że jest na świecie kobieta do niej podobna. Jeśli to prawda i Arif tego nie zdradził, wyciągnę to z niego tym karabinem” – myślał Kežo. Nim zapach Gazeli zniknął z salonu mira, Arif zaintonował pieśń o Kežo, synu rodu Kolosów.

Siedemnastoletni nieszczęśniku,

¹¹ Beg (kurd.) – ktoś w rodzaju możnego pana, władcy, który z reguły miał władzę nieco mniejszą niż książę.

¹² W miesiącu Ramadan, tj. muzułmańskiego postu, poranny posiłek tzw. paşiv spożywany jest przed świtem.

¹³ Azan – wezwanie na modlitwę.

Któryś obezglowił czternastu mężów.

Ojciec Arifa stworzył tę pieśń o Kežo przed dziewiętnastu laty. Zaledwie po tym, jak Kežo zarzucił karabin na ramię i porzucił dom. I znowu policzki Kežo zaczerwieniły się. Tak było za każdym razem, kiedy ktoś śpiewał tę pieśń w jego obecności. Wielu ją wykonywało, ale nikt nie czynił tego tak jak Arif.

Matka Kežo mówi: duszo moja,

Mój ty wysoki, barczysty chłopaku.

Tego ranka ptak nieszczęścia

Oparł się na czerwonych puklach wąsów mojego Kežo.

Mój baranek zamoczył swój chleb w krwi ojca.

Oj, mój ty Kežo, niech mleko twojej matki będzie dziś dla ciebie przysmakiem.

Tego wieczoru Kežo przyszedł do zamku. Nara otworzyła oczy i podbiegła do okna. Kropla potu popłynęła w dół pomiędzy jej piersiami. Niczym kropla piżma dosięgła pępka. Kwiecista zasłona, którą uszyła ze swojej starej sukienki, przesunęła się, odsłaniając okno. Śnieg padał na zielono okrywając gałęzie granatu i dachy niewielkich domów w okolicy. Szmaragdowe ognie przed pałacem tańczyły pośród białej nocy.

Jak ty pięknie śpiewasz, Arifie.

Kiedy Arif tak śpiewał o Kežo, z serca Nary zerwał się ptak i zostawiając ją bez uczucia, pofrunął i usiadł na gałęziach morwy na podwórzu. Wokół było pusto. Ale, mógłby ktoś powiedzieć, stało się zupełnie tak, jakby Kežo siedział przed oknem i wpatrywał się w Narę, ta nagle puściła zasłonę i odsunęła się w głąb pokoju.

Arifie, słowiku ukryty w fałdach góry Dikan, jak ty pięknie roznośisz wieści. Słowami napełniasz ludzi. Ale nie są to czarno-białe opowieści. W twoich historiach wąsy są czerwone, oczy zielone. Kopyta gazeli stają się różowe, a włosy poniżej jej brzucha żółte i lepkie od wilgoci. Zapach piżma i wonnego drzewa.

Dwa włosy Czcigodnego Azraila opadają na oczy Kežo¹⁴.

W środku domu wciąż świszczwały kule i jęczały karabiny. Czterdziestu mężów głośno przełykało kawę, podnosząc do ust filiżanki. Znad lufek papierosów i nargili¹⁵ unosił się dym.

Głowa Kežo zwisała do przodu.

---

¹⁴ Azrail – w tradycji muzułmańskiej, chrześcijańskiej i żydowskiej anioł śmierci.

¹⁵ Nargila – fajka wodna palona na Bliskim Wchodzie.

Głos Arifa nabrzmiewał, od jednego przechodził do dziesięciu, a potem do stu. Głowy słuchaczy opadały niczym przejrzałe jabłka zdmuchiwane jesiennym wiatrem z gałęzi.

Perski karabin w rękach Kezo, ślepy wąż

Dzielnych mężów o bujnych wąsach czyni podobnymi do padłego ptactwa.

Nie ma różnicy między mężczyzną a komarem.

Noc minęła, filiżanki zostały opróżnione, ostygły fajki. Szlachetni i dobrze wychowani odziali buty i rozpierzchli się po tysiącach domów. Schwyciwszy wodze, śludzy wyprowadzali konie ze stajni.

Arif również doszedł do siebie. Jego głos jeszcze unosił się nad stokami gór okrytymi śniegiem. Teraz śnieg śpiewał pieśń o Gazeli, wilki zносиły się wyciem, słuchając pieśni o Kezo, wznoszono łuki na dźwięk lamentu o Szechu Kubarze¹⁶.

Kezo powiedział:

– Arifie, bracie!

Arif odwrócił się. Kezo już miał wyrzec: „Czy jest na świecie kobieta podobna do gazeli? Pokaż mi ją”. Karabin na kolanach powiódł dookoła spojrzeniem. Wstydział się. Arif zdusił swoje słowa.

– Słucham!

– Niech twój głos miłosierny spadnie deszczem na grób twojego ojca. Dziś wieczorem rozweseliłeś moje serce. Niech Bóg rozraduje i twoje.

– Niech istnienie dzielnych młodzieńców, tych podobnych do ciebie, o silnych nogach i z karabinem gotowym do strzału, stanie się źródłem moich pieśni.

Było kilku takich wygnańców, o których za życia tworzono pieśni i śpiewano je potem w ich obecności na książęcych dworach i w zajazdach.

Tej nocy Kezo pozostał w zamku.

Arif otworzył drzwi, wewnątrz jego domu było wypełnione zapachem Gazeli.

Kezo do późna w nocy leżał bezsennie na łóżku, niedopałek papierosa niczym świetlik podnosił się w górę i opadał w dół na jego wąsach.

---

¹⁶ Szech Kubar (albo szech Fechri) – jeden z twórców kurdyjskiej organizacji niepodległościowej Xoybûn (czyt. Chojbun) powstałej w 1927 roku w Libanie. W 1928 roku w Hezro wybuchło zorganizowane przez niego powstanie, w wyniku którego szech Kubar wraz z towarzyszami został zabity w wąwozie Goderne (inf. od pisarza).

Drgnął, słysząc poranny azan, ścigany bohater o zajęczym śnie. Razem z nim obudziła się Gazela w jego sercu. Wciąż padał śnieg. Nie śpieszył się wstawać z ciepłego posłania, zrobił to dopiero, gdy się rozjaśniło. We dworze jeszcze spano. Wszedł bez posiłku. Kilku domowników odgarniało śnieg, piekarze przynosili z pieców tace z chlebem.

Kezo wziął sobie ciepły placek z tacy starego piekarza. Zapach pieczywa obudził w nim głód.

A oto i Gazela we własnej osobie! W tej sekundzie świat się zatrzymał, śnieżynki zawisły w powietrzu, nie spadając na ziemię, zapach chleba przestał się roznosić, a wszystko tylko po to, aby cały świat mógł stać się świadkiem tego wydarzenia.

W prześwicie kuchennych drzwi wprost na Kezo patrzyły dwie podpierające podbródek dłonie.

A oto i Kezo!

Jest więc na świecie taka kobieta. Arif mówił prawdę.

Istnieją sokole oczy utkwione w mężczyznę.

Złota czapeczka i srebrzysty pas.

Perski karabin. Jedwabne nakrycie głowy.

Szaleńczy ogień zapłonął w sercu Nary, pokrywając płomień uczuć do Arifa, które wciąż jeszcze nie ostygły, nie obróciły się w popiół. Kobieta ma kilka serc. Może tak patrzeć tym samym spojrzeniem na wielu mężczyzn. Kilku z nich może się oprzeć spojrzeniom Nary. Ale nie był to na pewno dengbeż ani bohater ścigany przez trzydzieści trzy państwa.

Oba spojrzenia powiedziały sobie wszystko, co kobieta i mężczyzna mogą powiedzieć sobie za pierwszym razem. Ani mniej, ani więcej.

Serce Kezo pozostało na podwórzu, on odszedł.

Biedny Arifie. To przecież ścigany Kezo, który pozbawił głów czternastu mężów.

Kezo odchodził, ale nogi nie chciały go słuchać.

Tego dnia Nara też zniknęła, w jej miejsce pojawiła się inna kobieta, z głową spowitą tysiącem rozmyślań. Ptak, który zerwał się z jej serca, spoczął na wąsach Kezo, stając się przyjacielem jego nieszczęścia.

Kežo nie zauważał śniegu ani huraganu. Chłodu zamrażającego wilki z Diyar-topanu. W końcu dowlekl się do jaskini Ebela.

Ebel należał do dzielnych spośród chrześcijan. Ci spośród Ormian, którzy ocalili od rzezi, przechodzili na islam jeden po drugim. Ale nikt nie ośmielił się podejść do jego drzwi, wykurzyć go stamtąd kolbą karabinu. Z Diyarbekiru przybył Dywizjon Rzeźników, jego celem był Andok, gdzie miano stłumić powstanie Rubena. W środku nocy otoczono dom Ebela. Z czterech stron obrzucono go ogniem. Dom w oczach przemienił się w popiół.

Ebel poszedł w jego ślady. Wyfrunął niczym *peri*¹⁷ spomiędzy rzeźników Ridwana paszy. Dotarł do góry Xençer¹⁸, gdzie natrafił na jaskinię, w której wcześniej tylko ptaki wiły gniazda a żmije wpełzały, aby wykraść ich pisklęta. To miejsce stało się jego schronieniem aż do przybycia Kežo. Ten zastał trochę kości. Poznał Ormianina po złożonym sztylecte. Przez całe lata zasypiał do słów opowieści o Ebelu z pozłacanym sztylectem, jak zresztą i inne dzieci matek-opowiadaczek¹⁹.

W tylnej części jaskini wykopał dół. Nakrył go delikatnie niczym śpiącego na ziemi dzieciaka, aby powietrze nie uczyniło mu szkody. Zamiast krzyża wetknął u jego wezglowia złoty sztylet.

Kežo nigdy nie wracał ze swoich wypraw z pustymi rękoma. Z jaskini uczynił wyściełany pałac. Nazwoził najlepszych materacy, perskich dywanów, zbudował palenisko i oświetlił wnętrze.

Tej nocy nie mógł zasnąć. Siedem razy gasił i zapalał lampę nad drzwiami. Po jaskini błędził cień gazeli.

Tej nocy i Nara nie mogła się ogrzać przy boku Arifa. Jego wąsy gładziły jej szyję, ale ile by się nie starał, piersi Nary nie zyskały krągłości wzniesień. Pozostały zwiędłe niczym para oklapniętych czereśni na gałęzi. To nie była Nara. Arif to spostrzegł. Naszły go wątpliwości i niepokój.

Szukał zielonych oczu pośród ciemności nocy. Ale one były utkwione w postać stojącego pośrodku pokoju wyprostowanego bohatera. Tej nocy Arif przeląkł się oczu swojej żony. Nara wstydziła się Arifa, ale im bardziej chciała zapomnieć

---

¹⁷ Peri (kurd., pers.) – wróżka, nimfa.

¹⁸ Czyt. chenczer.

¹⁹ W kurdyjskim społeczeństwie opowiadaczami baśni i pieśniarzami bywali zarówno mężczyźni, jak i kobiety.

o Kežo, tym bardziej on nie zniknął sprzed jej oczu, stał w kącie oparty o swój karabin i uparcie się w nią wpatrywał. Tak, to były te oczy, które nakazano ścigać, które rozciągnęły na ziemi czternastu mężów. Dziesiątki osieroconych przez Kežo podążyło w jego ślady, kryjąc się w górach i na granicach czterech państw.

Arif rzekł:

– Naro moja! Duszo moja, dlaczego dziś nie wyruszasz ze mną na poszukiwanie przyjemności nocy?

Nara była głucha niczym kamień spoczywający głęboko na dnie oceanu. Kežo stał przed nią.

W czasie kolejnych nocy Arif szukał ukojenia w upojnym soku z granatu. Jeden łyk słodki, jeden łyk cierpki.

Kežo pytał:

– Czyją jesteś dziewczyną? Żoną czy wdową? Jeśliś panną, to dlaczego masz na głowie złote *kofi*²⁰, dlaczego opasuje cię srebrny pas?

Wytrzymał trzy noce, postarzał się o trzy lata. Bez zapowiedzi zjawił się w goście u księcia. Tego wieczoru czterdzieści lisów wyszło ze swych nor i zjawiło się w głowie mira na naradę. Księżę krążył wokół Kežo, ale nie zdołał wydobyć z niego ani słowa. Tylko w jego oczach zobaczył rozpalony ogień. Nie, to nie był płomyk, cały las palił się we wnętrzu Kežo. Pytania wypadały spod jego opuszczonych spojrzeń, niczym mieszkańcy lasu uciekający przed pożarem.

Ludzi było mrowie, głos Arifa uderzył noc po plecach niczym rozpalona różga. Sięgnął do ramion Nary, spaliwszy jej suknię, dotknął młodą duszę w odzieniu ze śniegu. Ale płomień nie sparzył Gazeli, przygasł, zamiast tego okrył jej ciało płatkami narcyzów. Nara płakała. Palcami zatkała sobie uszy. To był pierwszy raz, kiedy nie chciała słuchać głosu Arifa.

Któryś raz z kolei Kežo wychodził z nadzieją, że gdzieś po drodze spotka swoją gazelę. Lisy w głowie mira wciąż się naradzały, ale nie mogły osiąść tajemnicy Kežo.

Z frasunku zaczęły się wzajemnie gryźć.

Wychodząc ostatni raz, Kežo zobaczył cień w okienku na skraju podwórza. Wprawdzie twarz była niewidoczna, ale *kofi* bez wątpienia należało do Gazeli. Ale to przecież był dom Arifa.

---

²⁰ Kofi (kurd.) – rodzaj nakrycia głowy noszonego przez mężatki.

Cóż to? Czy to znaczy, że już cały zamek się z niego naśmiewał? Było już późno, kiedy wrócił do pokoju. Pożegnał się, porzucił słuchaczy i Arifa, by nie skapać go w morzu krwi.

Twarz Kežo była polem bitwy, głowa zaś powierzchnią sita. W jego uszach, niczym wiosenna ulewa, świszczały kule. Był otoczony ze wszystkich stron: to synowie zabitych ojców domagali się kałymu²¹ za płacz swych matek. Kežo z ciężką głową zaszył się w jaskini. Tysiącami przysięg zakazał sobie wstępu do zamku. W przeciwnym razie zamordowałby Arifa tysiące razy. Uprawdziłby Gazelę.

Jeśli to nie jego żona, jakże Arif mógłby tak pięknie o niej śpiewać? Ale z drugiej strony – jakże może ktoś opowiadać o swej żonie w pieśniach, pośród ludzi. Słowa opiewające Gazelę brzmiały w jego myślach, a rwąca rzeka ognia wypełniała duszę.

„Jeśli byłbym dengbeżem – myślał – stworzyłbym nie jedną, lecz tysiąc pieśni o Gazeli. Ale jestem wygnańcem. Kežo z domu Kolosów. Ścigany przez trzy rody i cztery państwa”.

Arif ani razu nie odważył się zapytać: „Co to z tobą, Naro?”. Za każdym razem, kiedy wracał do domu, tkwiła gdzieś bez celu z *kofi* na głowie i pasem w tali. Noce nie ogrzewały się od żartów Nary, a jej zapach nie przyjmował go już w swoje objęcia.

Któregoś razu znający tak wiele dengbeż, usłyszał gdzieś, że nadchodzi dzień, iż nawet najbardziej zakochana żona przemienia się w oziębłą. Niczym rzeka, która z gór spływa na równinę, stopniowo stając się coraz cięższa, bardziej spokojna i głęboka. Ale zdarza się czasem, że prąd rzeki staje się wzburzony, pieni się, tworzy wir i pociąga za sobą. Wtedy nawet najlepszy pływak nie może się mu oprzeć. Zostaje wciągnięty w odmęty.

Ten dzień jednak nie nastąpił. Nara tkwiła przed oknem, a Arif wracał do swych słuchaczy. Cały miesiąc Kežo był tylko bohaterem zapomnianej pieśni. Wilkiem o niebieskim grzbiecie pośród mgły i тумanu. Jego imię dźwięczało w uszach niczym dalekie wycie. Wycie sprzed setek lat. Kto wie, po której stronie granicy ten zwierz teraz przebywa.

---

²¹ Kałym – na Bliskim Wschodzie tradycyjna zapłata za pannę młodą płacona przez rodzinę narzeczonego.

Ale on spędzał czas w jaskini Ebela. Za każdym razem, kiedy kończyła mu się żywność, nogi czyniły tak, jak nakazywało serce i zanosiły go do ludzi, ale serce tego nieszczęśnika musiało być ze stali, skoro potrafił przetrwać w zdrowiu tyle lat. Nie poruszał go ani zapach wykwintnego jedzenia, ani pięknych kobiet w ciepłych posłaniach, ani fajki i tytoniu. Oprócz miasteczek regionu Kežo odwiedzał też górskie wsie. Rzucił trzy kamienie: odtąd zakazane mu są zamek mira, głos Arifa i twarz Gazeli.

Ludzie już się rozchodzili, Arif jeszcze śpiewał, Nara tkwiła przy oknie.

Kežo wszedł przez drzwi na podwórze, zupełnie jakby góra Dikan nagle ożyła i zwała się na zamek, niczym atak stali i ognia stado głodnych wilków dostało się do środka. Nara zastygła przed oknem, okryła się białym kwieciem jak gałązka czereśni.

Przedziwny chłód ściał wąsy Kežo w dwa sople lodu. Gdyby nie głos Arifa, to usłyszałby pewnie bicie serca Nary. Twarz Kežo była czerwona, jakby już cały świat wiedział o jego tajemnicy. Odwrócił się i popatrzył w okno, tym razem Nara nie zasunęła zasłony.

Sople jego wąsów stajały i opadły na dół.

Kiedy oba spojrzenia dosięgły siebie nawzajem, Kežo spuścił głowę. Rzekłbyś, wszyscy zgromadzeni we dworze przyłgnęli twarzami do okien. Przybysz szybko skierował się w stronę pokoju gościnnego mira. Kiedy wpadł do środka, księżę powstał z miejsca. Rzekł:

– Bądź pozdrowiony! Gdzieżeś się podziewał? Nasze oczy cię wypatrywały.

Wśród zebranych rozległy się pozdrowienia.

– Zostańcie w pokoju – odpowiedział Kežo.

Dżezwe²² znowu powędrowały nad ogień, rozległ się gulgot nargili. Gdyby tak teraz Kežo zabił Arifa pośród tych wszystkich zgromadzonych, utopił go w morzu krwi, gdyby tylko nie zabronił sobie przelewać ludzką krew, od czasu kiedy jego spojrzenie padło na Gazelę.

„Jestem zabójcą czternastu mężów i trzech żandarmów, ty należysz do mnie. Niechby zamiast tej sławy moją była Gazela. Gdybym w miejsce tego karabinu trzymał w ręku sierp, był służącym i parobkiem w domu księcia”. Kežo przybył, ale któż odgadnie, gdzie został jego duch; może w dalekim mieście, za linią gra-

---

²² Dżezwe – naczynie do parzenia kawy.

nicy lub pod oknem kobiety albo zaczajony podczas zaciętej bitwy. Mir nie mógł tego pojąć, ani razu jeszcze nie widział Kezo, tego ściganego dzieciaka z domu Kolosów, takim pochmurnym i załamany. Położył więc rękę na jego kolanie i przełknąwszy łyk kawy, rzekł:

– Kezo!

Teraz tylko oni dwaj zostali w pokoju. Na zewnątrz panował mróz. Śnieg zamienił się w zamieć. Ogniki lamp zdążyły pogasnąć.

– Kezo, aż do dzisiejszego dnia nie spotkało cię ode mnie nic złego. Dzięki Najwyższemu i zuchom podobnym do ciebie ja mogę być panem i władcą ludzi i świata. Jestem ci bratem i przyjacielem. Powiedz więc, co to za mgła spowija twoje czoło. Jeśli będę wiedział, może uda nam się znaleźć jakieś lekarstwo.

– Mój książę, wiesz przecież, że nasze wysokie szczyty nie bywają bez mgły.

Głos Kezo był przytłumiony. Mówił dalej:

– Znajduję się między dwoma wilkami.

Mir uśmiechnął się pod wąsem.

– Powiedz więc, drogi Kezo, czy to są wilki, czy wilczyce?

Po dłuższym milczeniu i zawodzeniu wiatru Kezo rzekł:

– Jeden z nich to mój mózg, drugi to serce. Rozzłościły się na mnie. Muszę uciąć jednemu z nich głowę, aby mnie nie zjadły.

Choć mir bardzo się starał, nie zdołał wyciągnąć z niego ani słowa więcej. Purpurowe usta pozostały nieme.

Świat już szarzał, kiedy mir złożył głowę na poduszce.

Kezo wstał, opasał się i wyszedł z domu. Zastłona w oknie Nary była odsunięta. Chciał jednym pchnięciem wyłamać drzwi i podziurawić Arifa niczym sito. Rozwalić zamek i zabudowania, uprowadzić Narę do jaskini Ebela. A jeśliby to miejsce nie wystarczyło jako ukrycie, był gotów przekroczyć granicę i udać się do swych wieloletnich przyjaciół, Jezydów z Szingalu. Nie wydaliby go, nawet gdyby wyruszyło przeciw nim siedem armii.

Od tego dnia wszystko zaczęło się powtarzać, odchodził o świcie, by wrócić w środku nocy. Lisy w głowie mira krążyły jak wściekłe.

– Kezo, tak nie można. Jeśli ta rozpacz i przygnębienie nie są wstydem dla ciebie, zrozum, że przynoszą go mnie i mojej pozycji.

Kežo też tak uważał, ale mówił to tylko w swoim sercu. Mir nie słyszał. „Przebież nie jestem gołębiem, ale ściganym zwierzem. Nie mogę tak każdej nocy wracać jak ptak do gniazda. Sidła są blisko”.

Przed porannym azanem głos Arifa obudził cały pałac. Ale nie była to pieśń o Kežo z domu Kolosów ani oda do Gazeli. Śpiewał o nich obojgu. Bosy mężczyzna i kobieta z odsłoniętą głową²³.

Arif, cały we krwi pośrodku podwórza, drgał z bólu niczym kurczak z obciętą głową. Padał czerwony śnieg. Kiedy dobiegli doń słudzy księcia, zdążył tylko wymówić imię Kežo i stracił przytomność. Jego lewe ramię zwisało niemal oddzielone od tułowia. Bóg łaskaw, że tej nocy przebywał we dworze mira lekarz.

Kežo uprowadził Narę. Śnieg zawisł w powietrzu, zamiast niego w Asûsie opadała na ziemię wiadomość. Wpadł jak lew do domu Arifa i wyciągnął z niego Gazelę. Ale ona się nie broniła, nie powiedziała, że jest żoną dengbeża Arifa, jemu poślubioną, jemu tylko dozwoloną. Jej usta i wargi stały się purpurowe. Zupełnie, jakby nie wyciągnięto jej z łoża od męża, w koszuli i z gołą głową, zupełnie, jakby to nie Kežo był tym, który zrąbał głowy tak wielu ludziom. Teraz to oni będą jej swatami, posypią głowę popiołem i wywiodą ją za drzwi. Odeszła bez krzyku i bez sprzeciwu. Tylko w spojrzeniu, które padło na Arifa, słowika jej serca, załśniły trzy łzy. Arif postąpił dwa kroki naprzód w stronę Kežo, który wbił mu swój sztylet w ramię.

Kežo powiedział: „Arifie, mój los jest w twoich rękach, nie pozwól mi cię zabić!”.

Z powodu sztyletu serce Nary pękło na połowy. Jedna część pozostała z odciętym ramieniem Arifa, druga odeszła z Kežo, ale nie po to, by stać się jego kochanką, nie po to, by być jego towarzyszem i druhem, ale po to, by do końca świata być jego nieprzyjaciółką, patrzeć na niego oczami pełnymi gniewu.

Przepasali się dzielni i odważni. Księżę posłał po wszystkich myśliwych z regionu. Oni wypuścili swoje psy gończe.

Mir powiedział: „Szukajcie śladów Kežo. Jeśli zamieni się w ptaka, podetnijcie mu skrzydła. Dopóki Kežo z domu Kolosów jest wciąż zdrowy, zakazane jest wam mleko waszych matek i objęcia waszych żon. Wyruszajcie i przynieście mi

---

²³ Bosy mężczyzna i kobieta z odsłoniętą głową – w tradycyjnym kurdyjskim społeczeństwie symbole bezczelności i bezwstydu.

jego głowę, aby zawisła na moich drzwiach przez siedem dni i siedem nocy. Niech cały świat się dowie, czym jest uprowadzenie zamężnej kobiety z domu Chalila Bega”.

Jeźdźcy nie kazali sobie tego dwa razy powtarzać, wyruszyli w drogę. Luty szalał, zawodził, zniknęło mamiące słońce. Wichura pochłonęła ślady. Kiedy niebo się przetarło, już ich nie było.

Jeźdźcy i myśliwi napotykali watahy wilków, podrywali stada przepiórek, widzieli lisy w kryjówkach, w ciemnych jaskiniach spędzali sen z oczu niedźwiedzi. Jak bardzo by się nie starali, nie natrafili na ślady Kezo. Ogarnęła ich noc, ale nie mieli odwagi wrócić do zamku, aż w końcu książę wysłał im wiadomość: „Wracajcie, nie zamarznięcie w górach. Ale niechaj on wie, że nawet jeśli schowa się do łona swojej matki, ja go stamtąd wydrę. Niech mu o tym powiedzą góry i skały”.

Innego dnia wyruszyli znowu w pościg za Kezo. Tym razem przewodził im mir. Ponownie zastał ich wieczór.

Nara pozostawała ukryta w jaskini Ebela. Bez jedzenia i picia. Pozbawiona mowy i języka. Kezo nie wiedział, co powiedzieć. Wiele lat minęło od czasu, kiedy ostatni raz napełniał język słowami skierowanymi do kobiety. Oboje byli niemi niczym grób Ebela. Tylko czasem podrywał ich świst palonego drzewa. Mało brakowało, a sztylet Ebela odezwałby się zamiast nich.

Kezo powiedział:

– Chezał²⁴! Ten głos, który słyszałaś, nie należał do siekacza głów, z trudem go dobyłem.

Nara podniosła głowę, wypełniając jaskinię zielonym światłem. Zielony stał się ogień, a potem zapadła cisza. Odparła:

– Jak mogłeś podnieść rękę na Arifa? – a wraz z jej słowami spadła na ziemię garść łez jak zielone paciorki zerwane ze sznurka. Rozsypały się po dnie jaskini.

– Mrok pokrył moje oczy – Kezo wstydził się patrzeć na Narę.

– Arif śpiewał o tobie pieśni!

– O tobie też śpiewał, przecież to ty jesteś Gazelą!

– Nie stanę się twoja, pozwól mi odejść. Jestem jemu poślubiona. Arif jest ranny, pozwól mi odejść.

Zaczęła znowu szlochać, nie dając ujścia łzom.

---

²⁴ Xezal (Chezał, kurd.) – gazela.

– Nie bądź mi żoną, bądź siostrą, matką, córką, ale od teraz już nigdy nie stajesz się żoną innego.

Kezo krążył po jaskini z wściekłością.

– Odtąd to miejsce jest twoim domem. Patrz, niech Ebel stanie się naszym świadkiem.

Śnieg topniał, zmętniałe rzeki spływały z gór. Mir nie rezygnował, wstawał wraz ze słońcem. Poprzysiągł tropić ślady Kezo i tej chrześcijańskiej córki, owocu granatu.

Kiedy we wsiach nachodził go gniew, kazał garbować skórę chłopom. Zastawiał sidła, rozsyłał wici na cztery strony kraju. Imię Kezo nie schodziło z ust i języków, ktoś go widział, dziesięciu innych nie miało o nim pojęcia.

Ramię Arifa się zagoiło. Ale od owego dnia nie patrzył nikomu w twarz, jego głos zamilkł jak urwany.

Pytania niczym garść robaków załęgły się w jego głowie. Wyjadały Narę z jego myśli, zamieniając jej obraz w fotografię wykonaną w złą pogodę. Pochłaniały też pieśni.

Tej wiosny nie tylko wargi Arifa spowiło milczenie, nie śpiewały też słowiki ukryte w fałdach góry Dikan, je też ogarnęła głucha i niema żaloba.

Serce Nary się nie zagoiło, nie została matką ani siostrą, ani nawet żoną Kezo.

Mijały dni, Nara budziła się za każdym razem, kiedy tylko próbowała zapaść w sen. Zatykając uszy, płakała aż do samego rana. Najpierw starała się to czynić bezgłośnie, później nawet Kezo budził się na dźwięk jej szlochania.

Sądził, że w złych snach widzi Arifa, może dlatego zasłaniała rękami uszy i chodząc tam i z powrotem po jaskini aż do rana, wołała: „Arifie, przestań. Błagam przestań!”. Starał się zdążyć, nim zbliżyła się do otworu jaskini, by chwycić w pól jej połyskliwą sylwetkę.

W ten sposób dla obojga sny nocy stały się męczarnią. Tej wiosny, kiedy zakwitły i zazieleniły się nawet kamienie, Nara trwała niczym pozbawiona liści wierzba. Nocą, kiedy kwietniowy deszcz wymywał wąwóz, Kezo znów pochwycił ją przy wyjściu z jaskini.

– Powiedz mi wreszcie, co to jest takiego, co budzi cię ciągle ze słodkiego snu? Jeśli to mogła Ebela... wyciągnę jego kości i rozsypię w Godernie²⁵. Dlaczego stałaś się narzeczoną duchów?

Nara popatrzyła na niego zdumionymi oczami dziecka.

– Nie słyszysz? To głos Arifa! Dobiega co noc. Nie pozwala mi zasnąć. Nie opuszcza mnie, nie słyszysz? Teraz śpiewa o Nure i Rizganie. Słuchaj, Nure mów właściwie: „Kochany, ziemię pokrywa miękki śnieg, nie porywaj mnie nieszczęsnej, nie zamykaj w zasypanej śniegiem jaskini, nie jest to bezpieczne ukrycie”.

Kezo zasłonił jej usta ręką i popatrzył w głąb jaskini, jakby rzeczywiście zobaczył tam Rizgana z głową na kolanach Nure. Sztylet Ebela błyszczał w księżycowym świetle wpadającym do jaskini.

Kezo po raz pierwszy objął Narę. O mój Boże! Czy pachniały tak wszystkie kobiety?

– Jak możesz nie słyszeć głosu Arifa?

Głowa Kezo opadła na piersi. Jego serce ogarnął ogień, ciało zmieniło się w żałość, która wzięła Narę w objęcia. Stojąc na brzegu jaskini, wsłuchał się w głos nocy. Z daleka dobiegał szum Godernu. Ale rzeka nie była jedyną, która śpiewała pieśń tej wiosennej nocy.

Do wąwozu wpadał inny jeszcze głos, dopełzał do jaskini jak długi cień bólu. Nara mówiła prawdę, teraz Nure komentowała sen Rizgana:

Drzewo z drzwi domu mojego ojca jest moim ciałem.

Jego dwie gałęzie są szczęściem i pragnieniem moim i twoim.

Oba jabłka moich piersi, dwie przepiórki mojej i twojej duszy, orzeł Ordzo²⁶, mój kuzyn, myśliwy, który wstaje rano, by szukać zający, wytropi nas, najpierw zabije mnie, potem ciebie.

To naprawdę był głos Arifa.

Jak to możliwe? Dlaczego Arif wciąż jeszcze śpiewa pieśni? Gdybym tak mógł zatopić w nim ten sztylet zza moich pleców. Jak może śpiewać pieśni dengbeż, który stracił swoją Gazelę? Przecież powinienes stać się niemy i ślepy z bólu. Kezo ścisnął Narę mocniej w swych objęciach.

---

²⁵ Godern – nazwa wąwozu i rzeki płynącej jego dnem.

²⁶ Ordzo – jeden z bohaterów pieśni o Nurê, Rizganie i Ordo.

Od czasu, kiedy Kežo uprowadził Narę, Arif oniemiał, ale odtąd Kežo każdej nocy słyszał jego głos. Teraz budził się razem z Narą.

Głos Arifa stawał się wiatrem świszczącym w wąwozie, stawał się ptakiem fruującym wokół jaskini. Dobiegał z załomów skalnych, od mogiły Ebela. Zdarzało się, że wpadał do jaskini wraz ze światłem księżyca. Stawał się sową pohukującą na zeschniętym drzewie. Ich sen znikł zupełnie. Nara była bliska szaleństwa, zanosiła się płaczem. Kežo wychodził z siebie. Ten siekacz głów, od czasu, kiedy zobaczył Narę, poprzysiągł sobie, że jego palce nie dotkną spustu karabinu. Teraz oczy napływały mu krwią jak u wilka, który wyczuł zdobycz.

Niechby dzieci tych wszystkich ojców zabitych moimi rękoma wytropiły mnie i dopadły w tysiącu kryjówek, byleby tylko ten głos mnie nie prześladował. Ani kula go nie przestrzeli, ani sztylet nie przetnie.

Pewnej nocy, kiedy szaleństwo Nary było bliskie, Kežo zebrał się w sobie, wstał, zbierając się do wyjścia.

Nara rzuciła się do jego nóg i zawołała:

– Kežo! Duszo moja! Nie zabijaj Arifa, zabij mnie!

Kežo odszedł, Nara pobiegła za nim, jej pięści toczyły się po jego plecach niczym krople łez po ścieżce do jaskini. Odszedł.

– Nie idź, od dziś stanę się twoja, niech świadkiem będzie mi grób Ebela.

Drzewo wyciągnęło za nim swoje ramiona. Odszedł.

Kežo podążył za głosem i dotarł do Asûsu. Dwór był pogrążony w zlanym potem śnie.

Kežo był tak cichy jak noc. Wspiął się na górę przy ścianie zamku. Na podwórzu nie rozlegał się głos Arifa, zza okna nie dochodził płacz Nary. Przekradł się na podwórze tak cicho jak zmierzający do pełni księżyc. Kwiecista zasłona na oknie uszyta z sukienki Nary unosiła się lekko na wiosennym wietrze.

Kežo wyciągnął rękę do klamki, drzwi były otwarte, od czasu owego poranka, kiedy Nara została uprowadzona, nikt ich za sobą nie zamknął.

Jego spojrzenie weszło do środka najpierw, on stał nadal w drzwiach, niezdecydowany. Przemienił się w głaz, jak ci rozproszeni na górze Hecertûm²⁷, którzy założyli się ze słońcem, że szybciej wejdą na szczyt, ale słońce ich przegoniło

---

²⁷ Hecertûm (czyt. Hedzertum) – góra w regionie Hezro.

i zamienili się w kamień. Podobnie skamieniał Arif, siedząc ze skrzyżowanymi nogami, oparty o poduszki.

Arif patrzył mu prosto w twarz, jakby chciał zabić go spojrzeniem, jakby czekał tu na niego od czasu uprowadzenia Nary. To oczekiwanie doprowadzało Kežo do szaleństwa. Ale tym, co do niego nie pasowało, był tylko strach. Skazaniec o czerwonych oczach w końcu przyszedł do siebie, wszedł do środka i stanął przed Arifem.

Arif ciągle milczał. Patrzył prosto w oczy Kežo. Kežo jakby zapomniał, po co przyszedł do jego domu. Czekał na głos Arifa. Chciał przekonać się, że Arif nie jest wyobrażeniem jak jego pieśni.

Plecy Arifa spoczywały na poduszkach. Jego beztroskie wyczekiwanie czyniło z Kežo kogoś innego. Niewiele brakowało, a odrzuciłby karabin i usiadł obok Arifa. Powiedziałby mu: „Bądź miłościw, zaśpiewaj dla nas choć jedną pieśń, śmierć jest nakazem Boga”.

Nie wiedział, jak długo czekał na głos Arifa. Kiedy się ocknął, wydawało mu się, że minęły lata. Ogarnęło go zmęczenie dalekiej podróży. Karabin zsunął mu się z ramienia.

– Przyszedłem, Arifie, żeby cię zabić po raz drugi! Twój głos uczynił Narę szaloną. Odbiera sen mogile Ebela. Niechże zatem ziemia uwolni się od twoich pieśni, Arifie, bracie! Nara każdego dnia niknie w moich oczach.

Imię Nary wypadło z ust Kežo jak zatruty nóż, wbiło się klinem w serce Arifa.

Kežo przytknął usta karabinu do jego skroni. Arif się nie poruszył. Spojrzenie jego oczu połyskiwało w ciemności jak dwa sztylety. Widział przed sobą Narę.

Spust karabinu rozpuszczał się od gorąca, parząc nieosłonięty palec Kežo. Przypominał sobie swoją przysięgę, że już nigdy nie będzie zabijał. Szczególnie kogoś takiego jak Arif, słowika góry Dikan. Ale Nara marniała w oczach, z dnia na dzień stawała się narzeczoną duchów.

Kežo pociągnął za spust kolejny raz, nabój wyskoczył na środek pokoju, kolejny zbliżył się do ust lufy. Palec Kežo nie drgnął. Karabin w jego rękach wstydział się Arifa, nie wypalił. Kežo wypuścił go z rąk i chwycił za sztylet.

– Nie możesz już dłużej śpiewać, Arifie!

Arif szamotał się jak Ismail u nóg swego ojca Ibrahima²⁸.

Kežo rozciągnął go na ziemi. Jedną ręką otworzył mu usta, drugą próbował wy-macać język. Nie znalazł. Sztylet wypadł mu z rąk. Odskoczył do tyłu jak rażony błyskawicą. Oto i tajemnica milczenia Arifa. Sam własnymi rękoma odciął sobie język. Ten sam, który namalował obraz Kežo i przyczepił go do serca Nary. Kežo też przecież zakochał się w jej wyobrażeniu.

Kežo przemienił się w ptaka i odfrunął do jaskini Ebela. Płakał nad Arifem. Po drodze tworzył tren żałobny dla jego pieśni.

Nara była u podnóża jaskini. Jej czterdzieści cztery gałęzie opadły. Jakby to nie była Nara tylko księżyc, który spadłszy z nieba, nurzał się w kałuży krwi. Jej zielone oczy patrzyły pytająco na Kežo, pytały o Arifa. Spomiędzy jej warg czerwoną strugą sączyło się źródło.

Kežo wykopał dla niej grób obok Ebela. Karabin postawił obok jej głowy. Sztylet wbił u jej nóg. Dzień miał się już ku końcowi, głos Arifa roznosił się w wąwozie; nadpływał wraz z powiewem poranka, dobiegał z głosem ptaków, z westchnieniem koni dzielnych mężów, którzy wyruszyli, by wytropić Kežo, z szumem listowia, z gniazd ptactwa. Dochodził od strony grobu Ebela i Nary.

Śpiewał jedną pieśń o Gazeli i Kežo z domu Kolosów.

Tłumaczenie: Joanna Bocheńska

---

²⁸ W tradycji muzułmańskiej prorok Ibrahim (Abraham) miał złożyć w ofierze Ismaila, a nie Izaaka.

Dwa źródła

Ten człowiek o spalonej słońcem twarzy już pół godziny czekał po drugiej stronie ulicy, wpatrując się złowróbnym wzrokiem w drzwi posterunku.

Ten człowiek był pasterzem kóz. Nie zapytałem go o imię ani nie pozwoliłem, żeby mi powiedział. Pomyślałem tylko, że to po to, abym go nie wydał, kiedy mnie złapią. Zaśmiał się. Patrzyłem na niego z ukrycia całymi dniami. Było to pierwszy raz, od kiedy widziałem człowieka, spędziwszy samotnie w jaskini piętnaście dni. Niewiele brakowało, a w ciągu tych piętnastu dni uwierzyłbym, że na tym świecie ocalałem tylko ja.

Trzymałem karabin, stojąc w wieży strażniczej. Pozostał mi zaledwie tydzień do końca służby. Jeszcze tylko tydzień, a opuszczę tę przeklętą ziemię. Skąd mógł się wziąć ten potworny człowiek? Czułem się coraz bardziej nieswojo.

Ten człowiek każdego ranka wypuszczał kozy na łąkę, a sam wyciągał się w cieniu wierzb rosnących wokół źródła. Drzemał tak nieraz do samego wieczoru. Obserwowałem go całymi dniami. Niewiele brakowało, a uwierzyłbym, że tylko my pozostaliśmy na tym świecie.

Nie, nie miał odwagi tam wejść. Robił kilka kroków w stronę posterunku i zwracał, jakby z poczuciem winy. Zatrzymywał się i znowu zmieniał kierunek. Zrozumiałem, że coś go gryzie. Mój dziadek mawiał, że człowiek, który ma coś do powiedzenia i nie może tego ukryć, wierci się jak kura na grzędzie. Ale bałem się, że było coś jeszcze. Jakby chował coś pod starą kurtkę. A może tylko tak mi się zdawało. Położyłem palec na spuście, czekając na jakiś jego nieoczekiwany ruch. Nie myślałem już, że jest w wieku mojego ojca ani że pozostał mi tu tylko

tydzień, przylgnałem do niego wzrokiem zupełnie jak kot, który widząc zbliżający się samochód, przywiera do jezdni. W końcu zbliżył się do posterunku:

– Proszę, stryju¹? W czym mogę ci pomóc?

Chciał powiedzieć coś panu komendantowi. Coś bardzo ważnego.

Piętnaście dni byłem bez jedzenia. Jadłem trawę. Woda, którą udawało mi się nabrać przez noc do bidonu, nagrzewała się do południa. Kiedy tak leżał albo palił papierosa w cieniu wierzb, przyglądałem mu się z ukrycia. Nie łączyło nas nic oprócz tego, że dzieliła mnie od niego odległość jak do źródła. Patrząc na niego całymimi dniami, myślałem, że taki człowiek nie może przecież uczynić nic złego. Może sam chciałem się do tego przekonać, a może nie, w każdym razie w jaskini po prostu umarłbym z głodu. Każdej nocy postanawiałem, że do niego podejść, ale w dzień nachodziły mnie wątpliwości i się powstrzymywałem. W końcu można było gasić pragnienie mlekiem prosto od kozy. Piłem je już od kilku dni. Kiedy on spał, łapałem którąś z jego kóz i ją doilem. I tak w ciągu dnia udawało mi się przetrwać dzięki mleku.

Komendant dość niechętnie zaprosił go, by wszedł pod cień namiotu. Usiedli. Komendant poczęstował go papierosem. Naliczyłem do czterech, tyle herbat im przyniesiono. W końcu mężczyzna zaczął mówić. Nieśmiały człowiek w nim ustąpił miejsca komuś innemu.

Któregoś dnia podjąłem decyzję, że do niego podejść, wcześniej rano przyciąłem nieco nożyczkami zarost i ubrałem na siebie rzeczy, które poprzedniego wieczoru udało mi się wyprać w źródle i które do rana wyschły. Żeby się mnie nie bał i nie uciekł, schowałem karabin za plecami. Położył przede mną kawałek chleba i kubeczek mleka. Wstydziłem się powiedzieć mu, że cały tydzień piję mleko jego kóz.

---

¹ Formy grzecznościowe w kurdyjskim mają postać nazw członków rodziny. Do starszego mężczyzny można zwracać się „stryju”, „ojcze”, „wuju” lub „dziadku”. W tym wypadku szczególnego wymiaru nabiera fakt, że użyte tu w oryginale w ustach tureckiego żołnierza słowo apo (tureckim odpowiednikiem tego słowa jest amca) oznacza zarówno stryja, jak i zdrobnienie imienia Abdullah, które jest powszechnie używane przez zwolenników osadzonego w tureckim więzieniu Abdullaha Öcalana.

W dodatku surowe, dlatego jest mi niedobrze. Później skręcił dla mnie papierosa z tytoniu, który wyjął z pudełka.

Przed wieczorem zebrały się ciemne chmury. Kierowca się rozchorował, więc wezwano mnie. Na podwórzu przed posterunkiem zawarczały wszystkie możliwe silniki. Samochody niecierpliwiły się zupełnie jak gończe psy przed polowaniem, chciały, by nasze nogi spoczęły jak najszybciej na gazie. Nikt nic nie mówił. Stojąc w strugach deszczu, odliczaliśmy trzykrotnie do sześćdziesięciu sześciu, za każdym razem wychodziło właśnie tyle.

Kiedy w górach pada wiosenny deszcz, to rzekłbyś: nadchodzi koniec świata. Nad doliny nadciągają czarne obłoki, ich brzuchy dotykają ziemi, błyskawice oświetlają sylwetki oddalonych gór. Rozpaliłem ogień z suchych gałęzi i traw, które znajdowały się w jaskini. W takie noce ogień nie jest widoczny z daleka.

Zanim odpaliłem ciężarówkę, znowu zobaczyłem tego przeklętego człowieka. Stał pośród żołnierzy skulony jak sowa w dziupli i palił papierosa. Później wsiadł do ciężarówki razem z innymi. Wyruszyliśmy, jeden wóz opancerzony jechał na czele naszego korowodu aut, drugi z tyłu. Mijaliśmy błotniste drogi, stare mosty, rzeki wezbrane od wiosennego deszczu, ich dźwięk wpadający do środka napawał ludzi lękiem. Jeśliby któraś z ciężarówek zaczęła się palić, rzeka pochłonęłaby ją jak papierowy stateczek. Oświetlane błyskawicami góry przypominały czekające na nas w oddali olbrzymy. Czułem, że ciężarówka pode mną stawała się mrówką. A błyskawice zapalały się we mnie samym. Bałem się. Komendant siedział obok mnie w milczeniu. Zastanawiałem się, czy on też się boi. Bała się także ciężarówka pode mną, niechętnie wjeżdżała na błotniste drogi.

Podgrzałem ostatni kawałek chleba, który od niego dostałem, i zjadłem razem z dwoma pieczonymi ziemniakami. Nie mogłem sobie przypomnieć, bym jadł w życiu coś lepszego. Zanim skończyłem papierosa, z powodu ciepła ogniska nasza mnie senność. Od dwóch lat śnił mi się dom, w którym spędziłem dzieciństwo. Znowu byłem w ogrodzie i w coś grałem. Mama płakała i rwała włosy z głowy, jakbym się zgubił. Stałem przed nią, ale mnie nie widziała. Chciałem krzyknąć,

ale głos mnie zawodził. Błyskawica uderzyła w wierzby wokół źródła, oświetliła ziemię i niebo. Obudziłem się ze snu cały spocony. Deszcz trochę ustał, podszedłem do wejścia jaskini. Karabin trzymałem w ręku. Komendant, który nas szkolił, mówił, żebyśmy bez karabinu nie chodzili nawet sikać, a to dlatego, żeby w razie czego nie umrzeć w pojedynkę, tylko razem z wrogiem. On sam zginął w zasadzce, w którą wpadliśmy. Kiedy tylko przekroczyliśmy granicę, spadł na nas grad kul. Uciekałem ile sił w nogach, spocony i okrwawiony, ale kule mnie nie dosięgły. Później w ciągu dnia ukrywałem się w załomach skalnych, a w nocy się przemieszczałem. W sumie przeszedłem tak siedem nocy, aż dotarłem do tej jaskini. Nasz oddział liczył dwanaście osób. Nie wiem, czy jeszcze ktoś oprócz mnie ocalał.

Karabin w ręku, palec na spuście, kolejna błyskawica. W dole zobaczyłem wiele ciężarówek i wozów opancerzonych. Rozbłysły mokre lufy. Zdawało mi się, że to sen.

W końcu zatrzymaliśmy się po tej najdłuższej jeździe w moim życiu. Wydawała się dłuższa nawet od życia. Deszcz ustał. Milczeliśmy, sześćdziesięciu sześciu żołnierzy, dochodziły do mnie tylko dźwięki kropli uderzających w moją pelerynę. Później i one ustały. Noc pozostała tylko w towarzystwie kumkania żab. Mógłbym słuchać ich tak aż do końca życia. Zatrzymaliśmy się w oczekiwaniu, które krużyło góry przed nami. Trwało to sto lat, a może tysiąc, ale pragnąłem, aby było tak już do końca życia. Mieliśmy czekać, więc czekaliśmy. Naszła mnie senność. Żeby ją odpędzić, zacząłem naciskać wystający gwint karabinu. Bolało mnie, ale senność nie mijała. Znad zmęczonych kapot ciężarówek unosiły się para i ciepło. Zagrzmiało, błysnęło ciszą. Przestało mi się chcieć spać. Później inna błyskawica oświetliła wejście do jaskini, które przypominało pysk jakiegoś dzikiego zwierzęcia. Wtedy zobaczyłem cień. Wyglądał jak ostatni żab w paszczy jaskini. W tym momencie my wszyscy, sześćdziesięciu sześciu żołnierzy, nacisnęliśmy spust. Kumkanie żab ustało.

Zobaczyłem dziesiątki świateł, zupełnie jak we śnie. Ale innym, takim, który śnił mi się przed tym, kiedy byłem dzieckiem i się zgubiłem. To była noc henny². Dziew-

---

² Podczas nocy henny, stanowiącej część kurdyjskiego wesela, z henny tworzy się małe kulki, w które wtyka się świeczki. Kuleczki niesione są przez korowód towarzyszący pannie młodej i panu młodemu. Henna jest symbolem szczęścia i dostatku.

częta i chłopcy okrążali mnie ze świecami wetkniętymi w kuleczki henny, znikalem w wirze światel. Upadłem, na dole błyskały dziesiątki luf, niczym świetliki, które każdej nocy latały wokół źródła. Nie bolało, palec ześlizgnął mi się na spust karabinu, wszystkie kule opuściły go, jak uchodząca z mego ciała dusza. Przypomniały mi się słowa komendanta: „Jeśli umierać, to razem z wrogiem!”.

Blask, który zapłonął w paszczy jaskini, był ostatnią rzeczą, którą zobaczyłem. Był wielki, jakby miał pochłonąć cały świat. Coś ciepłego wypłynęło z mojego zwiotczalego ciała. Wstydzilem się. Znowu powróciła senność. Już z nią nie walczyłem. Zamknąłem oczy. Pozostało tylko światło.

Niesiono mnie na rękach, tak jak kiedyś gdy szedłem do wojska. Po wielu miesiącach dobiegł mnie zapach herbaty unoszący się znad fabryk. Byłem stęskniony za tym zapachem. To było Rize³. Wieczorem, kiedy jest wiatr od morza, zapach herbaty spływa na ulice Rize. Nad ranem znowu pójde z przyjaciółmi łowić ryby. Jakież ryby pływają w Morzu Czarnym! Wielkości mojego ramienia, wielkości ramienia wraz z karabinem. Ale gdzie jest mój karabin? Kto mi go ukradł? Ma taki obluzowany gwint, wszędzie go poznam. Ręce, które rozpostarłem w powietrzu, falują niczym Morze Czarne⁴. Kiedy Morze Czarne kogoś połyka, tak właśnie faluje i zawodzi, pieni się jak paszcza wściekłego psa. Aż w końcu wymiotuje i wyrzuca to ciało na brzeg. A później staje się naczyniem z mlekiem, śmietanką, pierśią śpiącej młodej dziewczyny. Jego ruchy stają się najdelikatniejsze w świecie.

Umilkły strzały, ciężarówki ruszyły. Zanim odjechali, uderzyli moją głowę o kamienie, przeciągnęli moje ciało po błocie aż do źródła. Odjechali, pozostał tylko dźwięk wody i kumkania żab. Zabrali mi karabin, nóż, na którego trzonku było napisane moje imię, bidon, garść tytoniu i małe radio. Nie wiem dlaczego, ale zabrali mi też ubranie, kurtkę z futrzanym podbiciem i pasek. Pozostawili mi tylko dźwięk wody i kumkania żab. Leżałem całkiem nagi i wstydzilem się tej swojej nagości. Mijały dni, nie było słychać niczych kroków. Pojawiły się robaki, mrówki,

---

³ Rize – miasto na północno-wschodnim wybrzeżu Turcji u podnóża gór Kaçkar, okolica słynie z wyrobu herbaty.

⁴ Użyte tu w oryginale słowo pêl oznacza fale, a zapisane jako pel – liście. Dlatego powstaje przenikający się obraz morza i drzewa, którego nie sposób oddać w języku polskim.

ptactwo, wilki i hieny. W końcu pewnego ranka rozległy się kroki. Dwie dziewczyny nie zdecydowały się podejść, pięciu chłopaków zasłoniło sobie nosy kawałkiem ubrania. Wstydziłem się swoich przyjaciół. Moje ciało spuchło, rozkładało się. Nie udało mi się wyjść cało z zasadzki na granicy: nie mogli już zobaczyć mojej radości. W miejscu mojej głowy ustawili głaz, jeden z kolegów przewiązał go chustą. Cała siódemka poprzysięgła, że mnie pomszczą. Potem odeszli w pośpiechu.

Wiele razy wstawało i zachodziło słońce. Padał i topniał śnieg, pachniały narcyzy, słychać było kumkanie żab. Potem pojawił się pasterz. Wypasał swoje kozy, leżąc w cieniu wierzb. Czasem przychodzili inni ludzie, zaczęli nazywać to miejsce Źródłem Szahida⁵. Gdybyż pewnego dnia mogła tu przyjść moja mama.

Tamtej nocy Morze Czarne zwymiotowało mnie na brzeg. Tamtej nocy płakało po mnie całe Rize. Ale mijały dni i zapomniano o mnie. Tylko moja mama pamięta. Każdego wieczoru przychodzi, siada obok mnie i całuje biały marmur. Niechby w końcu zapomniała i nie przyszła. Na cmentarzu wybudowano źródło, nazwano je moim imieniem. Ale nikt go tak nie nazywa. Wszyscy mówią „Źródło Szahida”. Ja też już zapomniałem, jak mi było na imię.

Tłumaczenie: Joanna Bocheńska

---

⁵ Pochodzące z arabskiego słówko *şehîd* (w kurdyjskim) i *şehit* (w tureckim) wywodzi się z Koranu i oznacza zarówno męczennika za wiarę, jak i bohatera, który poległ na wojnie w obronie słusznej sprawy.

Ulica chrześcijan

Wypadam z samolotu. Bez początku, bez końca. Moje kości tracą ciało, omywa je wiatr strachu. Idę w dół pomiędzy gałęziami jabłoni, czereśni, granatów. Gałęzie targają granatową koszulę, którą ojciec kupił mi, kiedy skończyłem dziesięć lat. Nie pamiętam już, czy to było święto Ramzanu czy Kurbanu¹. Zdaje się, że tamtego roku zakończyłem klasę z wyróżnieniem, dlatego ojciec mi ją kupił. Nie pamiętam. Spadam z wysokości. Mama wyciąga do mnie rękę, wierzchem dłoni gładzi moje palce, z trudem łapię oddech w fałdach jej koszuli. Latają przede mną nagie, pozbawione piór jaskółki. Ciągłe się dziwię, jak im się to udaje. Spadam. I tylko głos kociaka drapie błonę bębenkową mego ucha. Rozdzierająco. Płaczę. Spadam tak od wieczora, by nad ranem obudził mnie głos azanu².

Ten zły sen śni mi się od dziesiątego roku życia zawsze, kiedy jestem chory. Mój poważny jak posąg ojciec był mułłą w najmniejszym meczecie dzielnicy. Nie zważał na śnieg, wichurę, księżyc czy trzaskający mróz. Dwanaście miesięcy w roku, każdego dnia pięć razy kierował się w stronę meczetu i wybijał pokłony w modlitwie przed piątką zgrzybiałych staruszków.

W te noce, kiedy padał śnieg, na ulicach pojawiały się głodne wilki. Zaspani żołnierze przykładali swe bojaźliwe palce do spustu karabinów, zastawiając pułapki na nogi tych, którzy skryci w mroku schodzili z gór. Budził mnie odgłos naciskanej klamki od drzwi na podwórze. Mój ojciec szedł do meczetu na poranny azan, a ja prawie odfruwiałem w strachu pod kołdrą, aż do momentu, kiedy jego wzywający na modlitwę głos nie zagłuszył wycia wilków³. Wszyscy milki: wilki, poranne koguty i sowa, która w nocy siadała na gałęzi topoli rosnącej w kącie

---

¹ Święto Ramazanu i Kurbanu (Ofiarowania) – dwa główne muzułmańskie święta. Pierwsze związane jest z zesłaniem Koranu prorokowi Muhammadowi, drugie z ofiarą, jaką miał złożyć prorok Ibrahim ze swego syna Ismaila.

² Azan – wezwanie na modlitwę

³ Wilk jest do dziś symbolem tureckich nacjonalistów.

podwórza. Zaczajeni żołnierze odprężali się, wiedząc już, że noc nie napytała im biedy. Ale ja, rozbudzony pośrodku łóżka, czekałem w strachu na powrót ojca.

Tak bardzo się go bałem, że w końcu nauczyłem się rozróżniać prawą od lewej ręki. Kobiety pytały mnie codziennie:

– Synku, z której strony wstaje słońce i gdzie zachodzi?

W końcu zrozumiałem, że nie pytają mnie bez powodu. Nadchodził czas ablucji i namazu⁴. Stawałem się mężczyzną. Kiedy po raz pierwszy dotknięcie mojej ręki spowodowało złamanie ablucji którejś z kobiet⁵, ojciec wyciągnął z kieszeni swojej czarnej kamizelki białą czapkę z ozdobnym haftem na czubku i włożył mi ją na głowę gestem cesarza koronującego swego małego księcia. Był taki dumny, jakby miał pozostawić synowi władzę nad światem.

A oto zalecenia cesarza:

– Od dzisiaj, pamiętaj, możesz być gdziekolwiek i robić co ci się żywnie podoba, ale w południe i wieczorem masz być w meczecie. Już nie jesteś dzieckiem. Nadszedł czas twojej nauki!

Później odwrócił się do mojej matki i zapytał:

– Czy nie tak?

Mama się nie odezwała.

Zostało właśnie tak.

Od dnia, kiedy porzuciłem swoje zabawki, kiedy spóźniałem się na nauki, a ojciec grzmiał na mnie jak wiosenna burza, ja powoli tłumilem lęk żywiony do niego w sercu. Nie budziłem się już w środku nocy na dźwięk otwieranych drzwi na podwórzu. Nie umierałem ze strachu.

Zacząłem się bawić z bandą dzieciaków, od których on kazał mi się trzymać z daleka. To były chłopaki, które parały się kradzieżą z okolicznych sadów, opowiadały sobie zakazane historie, sypiały na torach, a w noc, kiedy wracały do domów, wyczekiwały zaśnięcia rodzeństwa, by podglądać, co robią ich rodzice. Później opowiadali, co widzieli. Śmialiśmy się.

---

⁴ Ablucje, kurd. destnimêj – rytualne obmycie ciała przed modlitwą (namazem).

⁵ Zgodnie z tradycją muzułmańską szkoły szfi'ickiej dotknięcie kobiety ręką przez mężczyznę powoduje złamanie stanu czystości po ablucji. Dotyczy to również dzieci powyżej siódmego roku życia.

Bawili się kośćmi z grobów ulicy Chrześcijan, które wypływały na powierzchnię każdej wiosny, kiedy przychodziła większa woda. Z jedzeniem w zawiniątkach uganiali się za kozami lub owcami. Co roku niejeden z chłopaków znikał w odmętach rzeki Poto, topił się w studniach młynów, umierał od ukąszenia żmij i skorpionów albo spadał ze skały. To byli moi najlepsi koledzy.

Każdego roku kilku z nich zniknęło z bandy na zawsze, by zyskać miano okolicznego zabójcy, przemytnika, ściganego skazańca, porywacza kobiet.

Mając na karku stado psów, kolejnego dnia stawaliśmy się łowcami kotów, by dzień później szcuć psy na siebie nawzajem. Kiedy psy się zagryzały, my wyliśmy z radości, rozpierzchając się po górach i równinach. Podczas gdy cykady piekły się w sierpniowym słońcu, my w szczelinach skał szukaliśmy najogromniejszego węża. Ten, kto go złowił, stawał się przywódcą bandy aż do następnego sierpnia, aby w zimie nie zadusił nas, głodnych wilczków, żaden wielki pies.

Ale cień mojego ojca włókł się za mną. Im bardziej on wyciągał mnie z szeregu kolegów i wysyłał do meczetu, tym bardziej słodkie stawały się dla mnie wszystkie gry i zabawy skąpane we krwi i pocie. W te dni, kiedy byłem oddzielony od moich przyjaciół, nie wiedząc nawet, czy są na górze Dikan, czy w wąwozie Melek w pościgu za jakimś zwierzem, sam wymyślałem zabawy, w które grałem w pojedynkę. Często moje nowe zabawy sprawiały mi nawet większą przyjemność. Na wszystkie możliwe sposoby mściłem się na ojcu za przyjemności, które musiałem odstawić na bok. Wiele razy szedłem robić namaz bez ablucji, prawą nogą przekraczałem drzwi toalety, a lewą meczetu⁶. Zamiast Fatihy recytowałem Etehiyat⁷. Koraniczne ajety⁸ czytałem odwrotnie, aby nastał koniec świata.

Zimą jaskółki wyruszały na hadż⁹, aby powrócić wiosną. Dlatego też we wszystkich domach były ich gniazda i choć dzieci potrafiły wrzucać do wypełnionego płomieniami pieca żywe kociaki i nadmuchiwać za pomocą źdźbeł trawy brzuchy żab, nikt nie śmiał tknąć jaskółek. Nikt oprócz mnie.

Gdyby tak było nadal, jaskółki ostałyby się w Asûsie. Ale tak się nie stało.

---

⁶ Zgodnie z tradycją muzułmańską prawą nogą należy przekraczać drzwi meczetu, a lewą toalety.

⁷ Mowa o modlitwach recytowanych podczas namazu. Al-Fatiha, pierwsza sura Koranu, powinna otwierać namaz. Tzw. Etehiyat (albo Atta-hiyatu) recytowany jest później.

⁸ Ajet (ar.) – werset.

⁹ Hadż – pielgrzymka do Mekki; jeden z pięciu muzułmańskich filarów wiary.

Babcia opowiadała czasem, a robiła to, używając bardzo starego języka, że nasza dzielnica należała kiedyś do chrześcijan, tych samych, których kości co roku wylaziły na powierzchnię wraz z wezbraną wiosenną wodą. Zupełnie jak zieleniące się każdej wiosny rośliny, które otwierają oczy i patrzą na swoją ziemię, jeszcze nią nienasycone.

Bawiliśmy się tymi kośćmi. Aż do znudzenia. Później na kamieniach rozcieraliśmy je na mąkę. Robiliśmy mąkę z tych samych kości, których właściciele zostali zamordowani przez naszych dziadków i których ziemię im zabrano. A my ścieraaliśmy na proch ich kości.

Wychodzący z meczetu mijali nas w milczeniu. Oni też wiedzieli, wiedzieli o wszystkim, zostawiali nam te kości. Co zatem mieliśmy robić, bawiliśmy się.

A teraz jeszcze wracały do nas jaskółki.

Rozejrzałem się; w naszej dzielnicy nie pozostał żaden człowiek, opustoszały wszystkie domy, w miejsce ludzi pojawiły się jaskółki. Siedzą w kawiarniach przy stolikach i piją herbatę. Ich odchody na ulicach sięgają kolan. Meczet mojego ojca też się nimi wypełnia. Jedna właśnie zakłada sobie na głowę jego czapeczkę oraz dzube¹⁰ i zaczyna odprawiać namaz przed innymi jaskółkami. Wszyscy jawili mi się teraz pod postacią jaskółek; sklepikarz Chalo, mój dziadek, Muro, który niczym się nie zajmował. Nasz dyrektor, łysy Nijazi, na moich oczach przemieniał się w jaskółkę każdego poranka. Śmiałem się wtedy, podczas gdy inne dzieci zdierały sobie gardło, powtarzając przysięgę¹¹ jak żaby, nauczyciel wykręcał mi ucho.

Ja też miałem swoją przysięgę. Poprzysiągłem sobie, że sam jeden wybawię naszą dzielnicę od jaskółek. A wszystko po to, żeby nigdy nie nadszedł dzień, w którym prawnuki jaskółek będą się bawić naszymi kośćmi. Taka była przysięga.

Wspinałem się po ścianach domów. Dorosłe jaskółki pętały nogi swoich piskląt, wiążąc je do gałązek gniazda, aby te z niego nie wypadały. Patrzyłem na te głupie pisklęta, jak otwierały dzióbki, myśląc, że to ich matka. Śmiałem się z nich. Później przytulały się do ścianek gniazda. Ja tylko przecinałem ich pęta. Następnego dnia pod gniazdem leżało pełno piskląt. Następowало święto dla kotów. „Jedźcie” – mówiłem do nich – „przyjdzie i wasza kolej”.

---

¹⁰ Dzube (kurd. cube) – rodzaj długiego płaszcza noszonego przez imama podczas modlitwy.

¹¹ Chodzi o powtarzaną co rano przez dzieci w szkołach przysięgę, w której musiały określać swoją tożsamość jako turecką.

Nastał dzień, kiedy rozpocząłem naukę Koranu w ślad za innymi uczniami mego ojca.

Po dwóch stronach ulicy Chrześcijan rosły jabłonie, czereśnie, śliwki i granaty. Nawadniało je źródło Îşqar i drzewa tak się rozrosły, że już dziesięć lat oko ulicy było pozbawione promieni słońca. Gałęzie drzew przeplotły się ze sobą jak rzęsy zamkniętych powiek. Oko nie było ani śpiące, ani umarłe. Miało kolor zieleni i gniewu. Ulica Chrześcijan przebudziła się, ale odkąd jej sady pozostały bez właścicieli, obraziła się i zamknęła oczy. Przesłoniła je rzęsami gałęzi. Jeśli istnieje raj, była nim właśnie ulica Chrześcijan. Od lipca aż do czasu pierwszego śniegu ugięła się pod ciężarem owoców.

Był czas wieczornej modlitwy, z Koranem na karku wędrowałem do meczetu przez ulicę Chrześcijan. Tego dnia było mi wyjątkowo ciężko. Mimo że modlitwa miała się zaraz zacząć, nie przyśpieszałem kroku.

Poprzedniego dnia latająca żmija ukąsiła Szero. Szero był moim najlepszym przyjacielem. Był odważny i o wszystko staczał boje. Zabito kozę i jej mięso umieszczono przy jego ciele, aby na nie mogła przejść trucizna z ukąszenia¹². Ale było jasne, że jeśli do wieczora z Farqinu¹³ nie przybędzie człowiek, który wysysa żmijowy jad, Szero nie dotrzyma do rana.

Jeszcze żadnego dnia ten Koran tak mi nie ciążył. Chwilę rozglądałem się za kośćmi. Nie było żadnych. Rzuciłem kamieniem, na ziemię spadły dwa włoskie orzechy. Ich środek smakował jak mleko. Było już widać drzewo, które mój ojciec zasadził, by zastępowało minaret, i zawiesił na nim głośnik. Powiniennem już być ubrać na głowę białą czapkę. Sięgnąłem ręką do tylnej kieszeni spodni, wyciągnąłem ją jak skorpion. Wtedy do mojego ucha dobiegł dźwięk. Rozwiął całe moje zmęczenie jak wystrzał podrywa stado ptaków z gałęzi morwy. Pociemniało mi w oczach jak myśliwemu, który mimo iż zmęczony utknął w jakimś niedostępnym zakątku góry, na odgłos przepiórki wraca do życia. Słyszałem to od mojego dziadka, który był myśliwym. Rzuciłem kamień w stronę, skąd dobiegał głos, zaślepiony pragnieniem łowów.

---

¹² Jedna z praktyk stosowanych na ukąszenia żmii. Wierzono, że mięso z nogi kozy przejmuje jad ukąszenia.

¹³ Farqin (tur. Silvan) – miasto na wschód od Diyarbakir.

Moje spojrzenie dosięgnęło miejsca, z którego dochodził dźwięk, zanim kamień upadł. Pocisk jeszcze wisiał w powietrzu, kiedy pożałowałem tego, co zrobiłem. To był maleńki kotek. Kuleczka. Bielusieńki aksamitem śniegu. Teraz pragnąłem tylko, aby mój kamień zamarł, spadł na ziemię albo zawrócił i rozbił mi głowę.

Ale ja nigdy nie pudłowałem. Byłem z tego znany wśród przyjaciół. I teraz też nie chybiłem. Kolana ugięły się przede mną, jakby ktoś je podciął. Kociątko. Bielusieńki. Aksamitna kuleczka śniegu, jakby wpadła do naczynia z dymsem¹⁴. Poczzerwieniała, cała drgała. Moje serce opustoszało. Wszystkie dźwięki zamilkły, z wyjątkiem jednego. Błone bębenkową mojego ucha drapało tylko rozdzierające miauczenie. Pobiegłem. Dźwięk zaczął mnie ścigać, dochodził z mojego brzucha, z głowy. Dobiegał z głośnika meczetu zamiast azanu. Straciłem przytomność.

Znalazł mnie wujek, który był stróżem. Podniósł mnie leżącego wśród rzędów winorośli i zaniósł do domu. Nie spojrzełem w lustro, ale mama wystraszyła się mojej twarzy. Umyła mnie i położyła do łóżka.

Ojciec przyszedł do domu po zachodzie słońca. Jego oczy były bardziej czerwone niż moje. Popatrzyłem w nie po raz pierwszy od czasu, kiedy rozpocząłem naukę w meczecie. Zauważył to. W rękę trzymał Koran, który wpadł mi do kałuży na ulicy Chrześcijan. Nadał się. Powiedział:

– Dlaczego nie przyszedłeś na lekcję?

Nie odezwałem się.

– Zobaczysz, Koran się zemści. Nie boisz się? Zwali cię z nóg tak jak twojego wuja.

Rok wcześniej mój wujek stracił władzę w nogach. Wszyscy mówili, że to z powodu zaniechania modlitwy.

Oczy ojca czerwieniały coraz bardziej, wrzał w nich gniew. Źrenice rozszerzały się i zwężały. Pały ogniem. Były teraz tak bardzo blisko mnie, a jakże daleko.

W drzwiach od strony kuchni pojawiła się mama, z całymi rękami w pianie. Powiedziała:

– Nie ruszaj go, jest chory!

To nie była prośba. Ręce ojca zawisły w powietrzu. Był to pierwszy raz, kiedy posłuchał matki. Tylko jeszcze raz spojrzeł na mnie. Nie odwróciłem wzroku. To był mój ojciec. Mężczyzna, którego wasy zaczynała prószyć siwizna, a zmarszcz-

---

¹⁴ Dims (kurd.) – rodzaj zagęszczonego, ciemnoczerwonego soku z winogron.

ki na czole stawały się coraz głębsze. Starzał się. Zrobiło mi się go żal. Chciałem go objąć za szyję. Chciałem, żeby mnie pocałował. Ani drgnął. Odwrócił się i wyszedł na podwórze, usiadł w altanie w oczekiwaniu na kolację.

Tamtej nocy we śnie wypadłem z lecącego wysoko samolotu. Spadałem aż do chwili, kiedy obudził mnie azan mojego ojca. Gałęzie jabłoni i granatów z ulicy Chrześcijan targały moją granatową koszulę. Mama wyciągnęła do mnie ręce, dotykając wierzchem dłoni moich palców. Z trudem łapałem oddech w fałdach jej koszuli. Wokół mnie latały nagie pisklęta jaskółek, spadałem. Moje kości traciły ciało, omywał je wiatr strachu. I głos kociaka. Aksamitnej kuleczki śniegu, która wpadła do krwawego dymu. Śniegosok. Drapał błonę bębnekową mego ucha. Spadałem. Moje usta były pełne ziemi. Nie mogłem wydać dźwięku. Obudził mnie głos ojca, był jasny dzień. Matka przesiadła przy mnie całą noc.

Tamtego dnia nie poszedłem już do meczetu. W kolejne dni również. Ojciec nigdy nie zapytał mnie dlaczego.

Tłumaczenie: Joanna Bocheńska

Sprzedawca obwarzanków

Był wieczór, podobny do wielu innych, jakie spowijały miasto.

Jeśli go ktoś zapytał, nie umiałby odpowiedzieć, jak długo siedzi na schodkach zamkniętych drzwi banku. Godzinę, dzień, miesiąc, może rok. Ale jego twarz odpowiadała ledwie słyszalnym głosem, że siedzi tak od czasu stworzenia świata.

Niczym kamień, o którym człowiek nie wie, skąd się przytoczył. Chłód zimy wyłobił na nim pęknięcia, a upał go osmałił. Chociaż słońce jeszcze nie zaszło, jednak zdawało się, że ciemność, która zagościła w zmarszczkach nad jego czołem, należała już do nocy. Jakby to z niej noc się miała narodzić i rozpełznąć na całe miasto.

Sprzedawca obwarzanków siedział przykucnięty na zimnym stopniu kilka kroków od swojego starego wózka i oddawał się ponurym myślom. W miarę jak zbliżał się wieczór, jego twarz coraz bardziej stawała się podobna do mroku i niknęła w nim, niknęła z oczu wszystkich, którzy przechodzili obok, mijając go w pośpiechu. Nie zwracały na niego uwagi ani autobusy wiozące do domu zmęczone twarze, ani para rozstających się kochanków, którzy muszą przetrwać kilka godzin w samotności, pożyczali od siebie pocałunki, ani młodzieńcy, z których nosów unosił się przeistoczony z chłodu obłok pary.

Sprzedawca obwarzanków wyciągnął z kieszeni kamizelki pomiętą paczkę papierosów. Ostatniego papierosa umieścił między wąskimi wargami, a puste opakowanie schował na powrót do kieszeni. Trzy zapalki przegrały z wieczornym wiatrem. Czwarta zapłonęła w końcu w pustce, gdzie utkwione było jego spojrzenie.

Podniósł się wiatr, zdmuchując starą kapotę z jego wózka i odsłaniając cztery wyschnięte od dawna obwarzanki. Wiatr zaczął nimi kręcić, jakby tylko po to się tu zjawił. Mężczyzna popatrzył na kapotę, którą jego żona uszyła ze swojej starej sukienki, na zeschnięte obwarzanki – kolację dla pięciorga domowników. Jego nadgarstki nie były grubsze ani bardziej rumiane od tych precli. Ramionami objął

kolana. Jego smagła twarz zmarszczyła się jeszcze od wieczornego stambulskiego chłodu, ale on nie ruszył w ślad za kapotą.

Minęła go para smukłych, białych postaci o bojaźliwym kobiecym sercu, które śpieszyły do domu, aby zdążyć, nim mrok spowije ziemię. Nie widziały go.

Papieros w jego ustach dopalił się. Mężczyzna spróbował wstać. Jego wzrok padł na długie paznokcie. Zastygł w miejscu. Długo na nie patrzył. Ich spód był cały czarny. Później spojrzął na obie dłonie, analizował je zmarszczka po zmarszczce. Jakby chciał odczytać z nich historię swego życia. Z jego ust wypadł niedopałek papierosa.

Zapaliły się uliczne latarnie. Tej nocy też nie było gwiazd. Choć nie podniósł głowy i nie popatrzył w niebo i tak wiedział, że ich tam nie ma. Nie widział ich, odkąd przybył do tego miasta. A niegdyś widywał je każdej nocy.

Autobus był wypełniony zmęczonymi twarzami jadącymi w kierunku biednych dzielnic. Odwracały się na próżno i w pośpiechu. Na niego czekała matka, żona i trójka dzieci. W dzielnicy na skraju miasta. W domku o dwóch pomieszczeniach. Sprzedawca obwarzanków wyfrunął na chwilę ze swojego zziębniętego ciała. Otworzył drzwi domu. Chyłkiem, jak nieproszony gość. Jednocześnie spojrzęło na niego pięć par oczu. Na jego puste ręce. Potem na twarz, z której odpłynęła krew. Jego spojrzenie zawisło gdzieś w próżni pokoju. Pięć pytających pełnych wyrzutu spojrzeń świdrowało jego ciało. Odwrócił wzrok, wrócił do swego drżącego od zimna ciała w starej kurtce i spodniach. Z daleka dobiegł go beztroski kobiecy śmiech. A w ślad za nim zapach drogich perfum, który podrażnił jego pusty żołądek.

Zmiał w ręku dwa rachunki, wyrzucił je. Woda i prąd. Wyłączono je już na początku tygodnia. Mało brakowało, a kapota, która spadła z wózka, całkiem by się zawieruszyła. Poszedł w jej stronę. Zanim wstał, powędrowało tam jego spojrzenie. Kapota falowała na wietrze, aby przemienić się w sukienkę jego żony. Z każdej strony do jej fałdów przyczepione były dzieci, najmniejsze trzymała w ramionach. Cała trójka była chuda, z wydętymi brzuchami.

Jakąż była dobrą żoną! Teraz cały czas wpatrywała się w drzwi. A gdyby to była inna kobieta? Choć całymi dniami chodziła głodna, nie przyznawała się do tego. „Przejdzie” – mówiła. Od momentu kiedy całymi dniami zaczął szukać pracy i wracał z pustymi rękoma.

– Masz papierosa? – usłyszał nagle.

Podniósł głowę. Pijany wcześniej zaczął swoją noc. Poznał to po oddechu. Wręczył mu pustą paczkę papierosów.

– Wsadź sobie swój żart! – przekleństwa mężczyzny dobiegły go z daleka.

„Jaka to dobra kobieta, co by było, gdyby to była inna?” Podniósł się wiatr i obraz żony rozwiął się. Sprzedawca obwarzanków wyciągnął z kieszeni spodni kilka zwiniętych banknotów, z kieszeni kurtki garść monet. Wystarczało na kolację. Ale już nie na jutrzejsze obwarzanki ani na odciętą wodę i prąd, nawet nie licząc papierosów. Było na cztery chleby i dwa kilo pomarańczy. Jakżeby jego żona się cieszyła, skakałaby z radości po pokoju. Twarze dzieci zarumieniłyby się. Mama spłotłaby swoje dłonie na pełnym brzuchu i zapadła w drzemkę w kącie pokoju. Synowa obudziłaby ją na pomarańcze. Powiedziałyby: „Mamo, wstawaj, twój syn przyniósł owoce”. Dla każdego dziecka wybrałaby najlepsze kawałki, a dla nich przyniosłaby jeszcze talerzyki, nożyk i do rąk ściereczki, które szły ze swoich starych ubrań. Jaka to dobra kobieta.

Miasto spowijała noc. W domach serwowano herbatę po kolacji. W knajpach napełniano kolejne szklanki. Para białych kobiecych postaci, które wcześniej rozświetliły mrok, zajęła się swoją domową krzątaniem. Wieczorny powiew wiatru zaczął osuszać codzienny znój miasta, szykując je na kolejny dzień.

Mężczyzna w końcu przełamał się i wstał. Zatoczył się, oparł o kolumnę na skraju ulicy. Chwilę powstał, ale już nie usiadł.

– Dobra kolacja – szepnął.

Wyciągnął rękę do kieszeni po papierosa. Ręka zapadła się w pustą studnię. „Co to za dobra kobieta. Gdyby to była inna”.

Ruszył z miejsca, zwracając się plecami do drogi wiodącej do domu.

Nad ranem śmieciarka zabrała wywrócony blat wózka. Zużyte kółka. Stado ptaków wyjadło okruszki obwarzanków niedojedzonych przez koty.

Tłumaczenie: Joanna Bocheńska